

UMBRAI LAURA

A BUDAPESTI HATÓSÁGI NÉPKONYHÁK TÖRTÉNETE AZ 1860-AS ÉVEKTŐL AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ KITÖRÉSÉIG¹

A hatósági szegénygondozás rendszerének kialakulása

Buda és Pest szegényeiről elsősorban a társadalom gondoskodott karitatív úton. Ebben a tevékenységben a vallási felekezetek és a különböző jótékony egyletek egyaránt részt vettek.² Mindez mégsem a hatóságoknak szociális problémák iránti teljes érzéketlenségének bizonyítéka, hiszen a jótékony egyletek általában éppen egy-egy magas rangú hivatalos személy, vagy annak hitvese kezdeményezésére jöttek létre. Ők voltak azok, akik az irgalmasság jegyében, társadalmi tekintélyüket és kapcsolatrendszerüket latba vetve, az egylet tagjai közé invitálták a város előkelősegeit és tehetősebb polgárait.³ A városi hatóság feladatkörébe azonban sokáig egyáltalán nem tartozott bele a rászorultakról való gondoskodás, hiszen azt tétel-szerűen és a hagyományok szerint is a társadalom feladatának tekintették.

A hatósági szegénygondozás fogalma 1833-ban jelent meg.⁴ Ekkorra ugyanis már érzékelhetővé váltak Pesten és Budán annak a robbanásszerű és ciklikusan jelentkező népességnövekedésnek a társadalmi és gazdasági hatásai, melyek majd az egész 19. századot mind intenzívebben jellemezni fogják. A tömegek városba

---

1 A tanulmány az MTA posztdoktori kutató programja keretében az MTA BTK Történettudományi Intézetében folytatott kutatásaim eredményeként született.

2 Budán és Pesten az első általános jótékony célú egyesületek (a Budai Jótékony Nőegylet és a Pesti Jótékony Nőegylet) 1817-ben jöttek létre. Megalapításuk ösztönzője a napóleoni háborúk nyomában fellépő általános és elsősorban a városokban érzékelhető elszegényedés, illetve az ugrásszerű, főleg az alapélelmiszerek esetén érvényesülő áremelkedés. Lásd *Horony Pálfi Aurél*: A jótékony egyesületek működése Budapesten. Budapest, 1940, 9. p. (Statistikai Közlemények 91/1.) (a továbbiakban *Horony*, 1940.)

3 Az említett két nőegyletet József nádor és felesége, Hermina alapította meg. A budai egylet elnöke gróf Sándor Vincéné, Szapáry Anna grófnő lett. A fő feladatokat (titkár, pénztáros, anyag és szertár gondozó) pedig magas rangú tisztviselők látták el. Az első nőegyleteknek a pénzbeli és természetbeni segélyosztás képezte a legfőbb célját, népkonyha alapításról azonban nem tudunk. *Horony*, 1940. 10. p.

4 *Schuler Dezső*: A hatósági nyílt szegénygondozás Budapesten, Budapest, 1935. 6. p. (Statistikai Közlemények, 75/1), (a továbbiakban *Schuler*, 1935.)

özönlése több olyan változást eredményezett a későbbi Budapest társadalmában,⁵ ami már elkerülhetetlenül szükségessé tette a hatósági szerepvállalást. Hozzá kell tenni azonban, hogy az ekkor meginduló hatósági szegénygondozás nem mutatott egyértelmű lemaradást a nyugat-európai nagyvárosok ekkor még szintén szűk körű szociálpolitikájához képest. A budai és a pesti hatósági szegénygondozás korai szakaszának jelentősége elsősorban abban nyilvánult meg, hogy a városi hatóság már észlelte a cselekvés szükségességét egy olyan kérdésben, amit korábban egyértelműen társadalmi feladatnak tekintettek.

Nyugat-Európához képest Magyarország politikai, gazdasági és társadalmi elmaradottsága még hosszú ideig és egyre növekvő arányban tükröződött a szegénygondozás területén. A magyar főváros szegénypolitikáját tartósan a rászorultak tízezreit eleve kirekesztő elv jellemezte, mely csak az érdemes (vagyis a munkaképtelen) házi (helybéli születésű vagy illetőségű) szegényekről való gondoskodást tartotta feladatának a szükséges (és a hatóság gazdasági lehetőségei okán is csak minimális) mértékig.⁶ Mindebből pedig az következett, hogy az aránylag szűk körnek biztosított szegényellátással szemben, egyre nagyobb arányban érkeztek a városba vidéki illetőségű (tehát az ellátásból eleve kizárt) többségében képzetlen (vagyis a munkalehetőség szempontjából a változó gazdasági helyzetnek kiszolgáltatott) napról napra élő tömegek.

Budapest 19. századi hatósági szegénypolitikájának fő területe az intézeti gondozás volt. A pénzbeli, illetve az azt kiegészítő — néha helyettesítő — természetbeni (népkonyha, tűzifa stb.) segély pedig csak kicsi, igaz folyamatosan növekvő hányadát fedte le a gondoskodásnak. A segélyezés ugyanakkor messze nem biztosította az arra jogosult munkaképtelen „házi szegények” megélhetését. A hatósági gondozásból eleve kiszoruló, az év bizonyos szakaszaiban (pl. a te-

---

5 A főváros szegénypolitikájához lásd: Horváth J. András: A megigényelt világváros. Budapest hatósága és lakossága a városeyesítés éveiben — Disszertációk Budapest Főváros Levéltárából 2., Budapest, 2010, 375-383. p. (a továbbiakban *Horváth*, 2010.); Susan Zimmermann: Új garnitúra a városházán: szociális reform és politikai változás Budapesten a századforduló után. In: *Mozgó világ*, 17. (1991) 12. sz. 91–100 p.; *Gerhard Melinz – Susan Zimmermann: A szegényügy „szerves” fejlődése vagy radikális szociális reform? Kommunális közjótékonyosság Budapesten és Bécsben (1873–1914)*. Aetas, 9. (1994) 3. sz. 44. p. (a továbbiakban *Melinz – Zimmermann*, 1994.)

6 Az 4682/1867. sz. belügyminiszteri rendelet is a községek köteleességévé tette a saját (helyben született) szegényeiről való gondoskodást, amit azután az 1871. évi XVIII. a községek rendezéséről szóló törvénycikk 22 §-a is megerősített, hasonló szellemben fogalmazták meg az 1872. XXXVI. tc., a fővárosi törvény 105 §-át is. *Csorna Kálmán: A szegénygondozás Budapesten*. Budapest, 1931, 69. p. (Statistikai Közlemények, 62/1.) (a továbbiakban *Csorna*, 1931.)

lente szünetelő építkezések miatt) munka nélkül lévők és az elégtelen nagyságú hatósági segélyen tengődők problémájával, a koldusok növekvő sokasága képében, nap mint nap szembesülhetett a lakosság.⁷ Mindez pedig, nem utolsó sorban vallási neveltetése okán, a város polgárságát cselekvésre, vagyis az irgalmasság hívó szavára, a jótékony egyesületek munkájához való csatlakozásra ösztönözte.

Az így kialakuló, és tulajdonképpen a korábbi hagyományokra épülő rendszernek, illetve a város minimális megterhelése elvének megfelelően mondta ki a községek rendezéséről szóló 1871: XVIII. törvény cikk a szegénygondozás kérdésében a magánjótékonyosság elsődlegességét: „amennyiben a jótékony intézetek segélye és egyesek könyöradománya a község szegényeinek ellátására elegendő nem volna, a község a helyi viszonyokhoz képest⁸ gondoskodni tartozik a községben illetékes mindazon szegények ellátásáról, kik magukat közsegély nélkül fenntartani egyáltalán nem képesek.”⁹

Budapest első szegényügyi szabályrendelete 1875-ben született meg, mely a tanács hatáskörébe sorolta a városi közsegélyre szorulókat ellátását. Ebben a rendszerben jelentős változást hozott a főváros kerületei előljárásságáról szóló 1893. XXXIII. tc., ami a szegényügyi igazgatás intézését már megosztotta a tanács, a kerületi előljárásságok, a kerületi választmányok,¹⁰ valamint a kerületi közjóté-

---

7 *Kocsis Attila*: A koldulás helyi szintű kezelése Magyarországon a dualizmus korában. In: *Aetas* 25. (2010) 1. sz. 5–23. p.

8 Vagyis a közsegélyezés mértékét a törvény a magánjótékonyosság mérvétől, tehát a helyi társadalom gazdasági erejétől tették függővé. Ez pedig azt jelentette, hogy a szegények segélyezésének mértékét továbbra sem a rászorultak szükségletei, hanem a közösség és a község vagyoni helyzete határozta meg. *Liber Endre*: A szegényügy szervezete. In: *Városi Szemle*, 13. (1927) 558. p. (a továbbiakban *Liber*, 1927.)

9 *Horváth*, 2010. 378. p.

10 A kerületi választmány az előjáró elnökle alatt álló, a kerület választói által a községi választók köréből 6 évre választott 24 tagútestület. Ez teremtett lehetőséget a hatóságnak arra, hogy a kerület polgárait bekapcsolja a hatóságok szegénypolitikájába, s ezáltal hivatalossá tegye a korábbi, hagyományokon alapuló rendszert. Ennek a testületnek volt a feladata, hogy megvizsgálja a közsegélyre szoruló szegények vagyoni és családi viszonyait, munkaképességüket a kerületi tisztiorvos útján, megállapítsa illetőségüket, majd ezek ismeretében javaslatot tegyen a segélyezés formájára. Sok egyéb tevékenységen túl a kerületi választmány vállalta fel — lehetőség szerint a társadalom erejére támaszkodva - a népkonyhák létesítését és fenntartását is. Szabályrendelet Budapest székesfőváros kerületi előljárásságairól, II. fejezet az előljárásságok hatósági illetőségéről, 11. §. Budapest főváros törvényhatósági bizottsága közgyűlési jegyzőkönyvei, 1894. február 28. 8. p.; *Schuler*, 1935. 6. p., *Flaxmayer József – Medricky Andor*: A kerületi előljárásságok szerepe Budapest székesfőváros közigazgatásában. Budapest, 1931, 175. p. (Statistikai Közlemények, 64/3.), *Csorna*, 1931. 23. p.

konysági bizottságok között. Ezáltal megvalósult a szegényügy decentralizálása, hiszen az elsőfokú hatóság feladatát már a problémához jóval közelebb álló előjáróságok látták el. További jelentős előrelépést hozott az 1905. évi szegényügyi szabályrendelet, mely az illetőség függvényében eltérő mértékben ugyan, de már valamilyen fokú gondoskodást vállalt a városban lakó összes, önhibáján kívül nyomorban sínylődő segélyre érdemes személyről.¹¹ Emellett elvként fogalmazta meg a szabályzat, hogy a korábbi szociálpolitikai célokat kibővíti a szellemi és erkölcsi köznyomor megszüntetésével, valamint a segélyezettnek a társadalom kereső tagjai körébe való visszasegítésével. Ez a szabályzat ismertette meg a városlakókkal a segítségnyújtás jelszavával intézményesült közjótékonyosság egy további újítását: a szegénygyámok (1908-tól a gyermekgyámok) rendszerét.¹² Ők voltak azok a módosabb polgárok közül kikerülő önkéntesek, akik a szegényügy szempontjából a rájuk bízott területen élő rászorultak ügyes bajos dolgaiban eljártak, ezáltal támogatva a kerületi választmányt a szegénygondozó szerepkörének ellátásában.

A századfordulótól kezdve a hatóság és a társadalom szegénygondozó munkájának összehangolásában fontos szerepet kaptak a kerületi általános közjótékonyossági egyesületek is, melyek a hatóságok, tehát a kerületi előjáróságok és a kerületi közjótékonyossági bizottságok működését egészítették ki.¹³

A 19. század utolsó harmadában a társadalmi jótékonyosságot korábban mozgósító, a napi sajtóban is megjelenő irgalmasság jelszavát, a segítségnyújtás hívó

---

11 Az illetőségnek, ami a helyi születés, vagy két évi folyamatos helyben lakás és adófizetés révén volt megszerezhető, továbbra is szerepe volt, vagyis azokat, akiknek budapesti illetősége nem volt megállapítható, csak minimális közsegélyben részesítették, és lehetőség szerint azt is az illetőségi község terhére. *Liber*, 1927. 562. p.; *Sipos András*: Várospolitikai és városigazgatás Budapesten 1890–1914, Budapest, 1996. 241. p. (a továbbiakban *Sipos*, 1996.); *Melinz-Zimmermann*, 1994. 42. p.; *Schuler*, 1935. 11. p.

12 Az 1850-es évektől kezdődően Elberfeldben alkalmazott rendszer átvétele szintén a társadalom szerepvállalásának adott hivatalos keretet Budapesten. 1905 előtt is, más alapokon ugyan, működtek szegényatyák a városban, azonban a szegénygyámok, majd a közgyámok meghonosítása, különösen nagyobb számuk okán, sokkal eredményesebbé tette a szegénygondozást. A szegénygyámokat a kerületi előjáró járásokba osztotta be, lehetőleg úgy, hogy egy-egy megbízottal minél kevesebb gyámolt jusson. Ezáltal a segélylehetőségeket jól ismerő patrónusok és a gondozott család között szorosabb kapcsolat is kialakulhatott, miközben a szegénygyámon keresztül a hatóság megbízható információkhoz jutott.

13 Vagyis a város szociális feladatainak ellátásában a kerületi (hatósági) közjótékonyossági bizottságok mellett a kerülethez kötődő (társadalmi) általános közjótékonyági egyesületek is részt vettek. Ezek vezetői a kerületi közjótékonyossági bizottságok tagjaiból kerültek ki, tagságukat pedig továbbra is a kerület lelkes emberbarátai adták.

szava váltotta fel. A korábban felülről szerveződő, általában magas rangú egyházi vagy hivatalos személyek kezdeményezésére és az emberek hitbeli neveltetésére építő felebaráti szeretet mozgalom fokozatosan alakult át a társadalom irányából szerveződő a szolidaritás elvét sokkal inkább átélő (bár attól még mindig bizonyos távolságot tartó), segítő tevékenységgé, ami majd a világháború éveiben, a Budapesti Központi Segítő Bizottságok működése nyomán teljesedik ki.

Az éhezőknek ételt adni — egy felebaráti szeretetmozgalom története, a hatósági népkonyhák előzményei és kezdetei

A társadalom peremére szorultakról való gondoskodásnak mindig is megvoltak a hagyományai. Az egyház tanításán keresztül az emberek neveltetésének természetes része volt az irgalmasság testi és lelki cselekedeteinek¹⁴ mindennapi gyakorlása. Ez jól kiegészítette a város által „saját” szegényei részére pénzsegély formájában biztosított „alamizsnát.”

A 19. század közepén például a szegényházakban hetente több alkalommal levest osztottak a rászorultaknak, vagy időről-időre egy-egy gazdagabb polgár, vendéglős nyitott a hideg téli napokra levesosztó intézetet.¹⁵ A Szent Vincéről elnevezett térezvárosi szürke nénék alkalmanként jószolgálati intézményeket tartottak fenn a munkalehetőségben szűkölködő telek idejére.¹⁶

---

14 Az irgalmasság testi cselekedetei a katolikus tanítás szerint: 1. az éhezőknek ételt adni, 2. a szomjazóknak italt adni, 3. a szegényeknek ruhát adni, 4. az utasoknak szállást adni, 5. a beteget és 6. a börtönökben lévőket látogatni, 7. a halottakat eltemetni. Az irgalmasság lelki cselekedetei: 1. a bűnösöket meginteni, 2. a tudatlanokat tanítani, 3. a kételkedőknek jó tanácsot adni, 4. a szomorúkat vigasztalni, 5. a bántalmakat békével tűrni, 6. az ellenünk vétkezőknek megbocsátani, 7. az élőkért és a holtakért imádkozni.

15 Így tett például a Lipót (ma Váci) utcai sörház tulajdonosa is. Erről és a hatósági népkonyhák előzményeinek történetéről bővebben lásd *Holló Szilvia Andrea: A hatósági népkonyhák szervezésének kialakulása.* In: *Tanulmányok Budapest Múltjából* 27. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 1998. 85–91. p. (a továbbiakban *Holló*, 1998.)

16 Az 1859 és 1861 közötti időszak telén, majd a következő évtizedben már rendszeresen az elnevezésüket ruházatuk után kapott irgalmas rendi szürke nénék, a Próféta (ma Hegedű) utcában végezték jótékony tevékenységüket, a későbbiekben pedig már Budán is tartottak fenn ilyen intézetet. Az ő szerepvállalásukat nevezhetjük az első, jótékonsági buzgalmából felállított népkonyhának. *Holló*, 1998. 85. p.; „A népkonyhák Budapesten.” *Budapesti Hírlap*, 1884. december 4. 2. p.

Kossuth Lajos már 1846-ban felvetette egy írásában, hogy értekezni kellene a város módosabb polgár családjaival egy „a szegényebb városnegyedekben esz-
közlendő élelmezési konyhavállalatról [...] hol a szegények [...] olcsó kiállítási
árért meleg (talán Rumfort-féle)¹⁷ levessel s egy darab hússal magokat elláthat-
nák. Kolera idejében egy népes mezőváros ellátásának gondjaiban osztoztam s
ilyen nemű intézkedések kimondhatatlanul áldásos sikerét gyakorlatilag tapasztal-
tam.”¹⁸

Magánemberektől is érkeztek adományok az irgalmasság nevében, ami jól mutatja a társadalom körében egyre inkább felismert igényt, hogy a külföldön már egy-egy városban meghonosodott népkonyhák mintájára, nálunk is gondoskodni kellene a rászorultak szervezettebb ellátásáról. Mindez ugyanis csökkentette a városlakók mindennapjaira is egyre jobban ránehezülő koldulás terhét.

A magánszemélyektől érkező, a szegények megsegítését célzó adományok közül a népkonyhatörténet szempontjából legmeghatározóbb gróf Gyulay Albert alapítványa volt. Ez adja majd a tekintélyes részét a későbbi Városi Népkonyha-alapnak. A gróf még 1855-ben végrendekezett arról,¹⁹ hogy halála esetén a

---

17 Benjamin Rumford (1753–1814) angol fizikus, a müncheni koldusok hatósági ellátásával foglalkozva kísérletezte ki a róla elnevezett olcsó tápláló levest, ami csontból, állati vérből és egyéb olcsó, tápláló anyagokból készült. *Bélay Vilmos: Adalékok az ár- és bérviszonyok történetéhez Pest-Budán, 1790–1848.* In: *Tanulmányok Budapest Múltjából* 14. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 1961. 405. p. (a továbbiakban *Bélay*, 1961.)

18 *Bélay*, 1961. 363. p.

19 Marosnémeti és nádaskai gróf Gyulay Albert 60 ezer forintot hagyott Pest-Budára: „Für die Pester und Ofner Wohltätigkeiten Anstalten darum, weil ich dort erzogen wurde und weil ich dort meine Jugendzeit bei meinem unfergesslichen Eltern verlebt habe.” Fővárosi Közlöny (a továbbiakban FK1935. 30.sz. 983. p. Ebből 48 ezret szegényügyi célokra szánt, felhasználását és megosztását halála után Pest megye császári és királyi főnökének belátására bízva. A jogi változások miatt azonban 1868-ban ez a feladat Pest megye alispánjára, Beöthy Lajosra szállt, aki a két várossal egyeztetve, végül 18–18 ezer forintban határozta meg a népkonyhák céljaira felhasználandó keretet. E tényről az újságok is beszámoltak. Később azonban, az alapítvány hivatalos iratainak elkészítésekor (1891-ben) már csak 10.000 forintos tételéről számoltak be az iratok, állítván, hogy 1870-ben Beöthy végül ebben az összegben határozta meg a népkonyhák ügyének támogatását. Ez az 1891-es esztendőre kamataival együtt már 18.000 forint felett járt. A Gyulay-alapítvány mellett id. Luczenbacher Pál főrendiházi tag nevéhez is köthető egy végrendeleti 10.000 forintos népkonyha alapítvány 1900-ból (az ő fia ifjabb Luczenbacher Pál, majd az V. kerületi Népkonyha Egyesületnek lesz tevékeny tagja az 1890-es évek közepén). Lásd *Kőrösy József: Budapest Székesfőváros szegényügye az 1900–1902. években.* Budapest, 1905. 82. p. (Statisztikai Közlemények, 37.) (a továbbiakban *Kőrösy*, 1905.); A tanács előterjesztése a gróf Gyulay-féle jótékony alapítványról szóló alapító oklevelek tárgyában. FK 1891.

fővárosban alapítandó népkonyhák számára jelentős összeget adományoz. A szegényekről való gondoskodásra ugyanis a korabeli várospolitikai felfogás szerint, a közvagyon megterhelése nélkül, a különböző adományokból létesített alapok biztosítottak lehetőséget.²⁰

Az első, hatósági felelősségvállalást már valamilyen formában felmutató, 1866-os kezdeményezés Rottenbiller Lipót főpolgármester nevéhez fűződik. Ő nyitotta meg azon társadalmi közadakozást kezdeményező városi vezetők sorát, akik — továbbra is örködvé a város kasszájának sértetlensége felett — a polgárságot buzdították a rászorultak megsegítésére.²¹ Az 1860-as évek mozgalmi, bár igen csekély arányúak voltak, annyi hatást értek, hogy folyamatosan a figyelem középpontjában tartották a kérdést, így a nagy hidegek vagy járványok esetére a társadalom már készen állt a szervezett adakozásra.

1868 januárjában néhány városatya azzal az elképzeléssel fordult a tanácshoz, hogy a város szegényei és esetleg egyéb intézményeiben élők élelmezése érdekében, létre kellene hozni egy népkonyhát, ami nagybani bevásárlásai eredményeként, az eddig fennálló pénzsegélyezésen alapuló rendszernél jóval hatékonyabban tudná megoldani a rászorultak élelmezését. A tanács támogatta az ötlet és gyűjtési mozgalmat indított a lakosság körében. A gyűjtésre a sajtón keresztül a következő szavakkal hívták fel a polgárság figyelmét: „Fő célja a népkonyhának az, hogy minden szegényebb sorsú és szorgalmas munkásnak önrzete megkímélésével mérsékelt áron tiszta, egészséges és ízletesen tápláló eledel szolgáltatssék, ára pedig a mostani magas piaci árak mellett nem több mint 7 kraj-

---

75. sz. (szeptember. 22.) 4. p.; Politikai Ujdonságok, 1868. 23. sz. 276. p. (június 3.); Vasárnapi Újság, 1900. 25. sz. 421. p.

- 20 A fővárosi hatóság a pénzeket és a vagyont különböző jogcímek alapján kezelte. Így már az 1870-es évektől megkülönböztették a korlátlan tulajdonjogot, a tulajdonjogot korlátozott kezelési szabadsággal és a városi pénztárban csak megbízás alapján kezelt vagyonokat, amelyek viszont nem képezték a község tulajdonát. Ez utóbbiba tartoztak a későbbi népkonyha alapok is. A Budapest főváros szervezetről szóló 1872-es szabályrendelet értelmében a Közjótékonsági Ügyosztály ügykörébe tartoztak a jótékony intézmények, így a népkonyhák létesítése és kezelése, minden közjótékonsági természetű alapítvány, a közjótékonsági célú adományok és hagyományok kezelése, beszédése és a behajtás iránti intézkedés is. *Kőrösy József*: Pestvárosi statisztikai évkönyv, I évfolyam. Budapest, 1873. 139. p. (Statisztikai Közlemények, 7. sz.)
- 21 A Rottenbiller Lipót kezdeményezésére indult társadalmi akció eredményeként a Griffhez címzett Kerepesi úti fogadóban ismét a szürke nénék osztottak levest. Az akcióban ugyanakkor a hatósági felügyelet a polgármester személyén túl már abban is megnyilvánult, hogy a rászorultság igazolásaként a város által kibocsájtott utalvány ellenében adták ki az ételt. *Holló*, 1998, 86. p.

cár. E mellett a város összes lakosságára bizonyára örvendetes, egy másik cél, t.i. a koldulás megszüntetése fog elérni [...]” Korábban a pénzsegély ellenére a munkaképtelen szegények koldulásra szorultak, ezután viszont „[...] a népkonyha felállítása által a pénzbeli segély elvonatik, és annak értéke fejében az összes szegényeknek élelmezési ételjegyek szolgáltatnak ki.”²²

„Azért fordul a bizottmány Pestvárosának a felebaráti kegyelet gyakorlásában fáradszhatatlan lakosaihoz, hogy a népkonyhára szükséges összeghez kegyes adományokkal járuljanak, jelszavuk lévén: ’Éhezőknek ételt adni’ gyakorolva ez által az irgalmasság testi cselekedetét.”²³

A gyűjtőíveken szépen szaporodott az összeg. 1868 augusztusában arról számoltak be, hogy az már megközelítette 7900 forintot,²⁴ azonban a népkonyha megalapításának egyéb részleteiben (pontos helyszín és forma) nem tudtak nyugvópontra jutni a tárgyalások. Így az összeggyűlt tekintélyes összegből, a jövőre vonatkozóan, létrehozták a már említett Városi Népkonyha-alapot, melynek feladat az volt, hogy az éves jövedelméből a népkonyhák alapítása mellett azok működését is támogassa. A feladat koordinálására megalakult a Népkonyha-bizottmány Királyi Pál vezetésével, sőt a valamikor létesítendő népkonyhák első alapszabálya is elkészült.²⁵

---

22 Pest város által tervezett népkonyha. Budapesti Közlöny, 1868. 79. sz. (április 4.) 977. p.

23 Pesti Napló, 1868. április 19. 1. melléklet.

24 A lapok rendszeresen beszámoltak a gyűjtés pillanatnyi állásáról, felsorolták az adakozók nevét az adományok nagyságával együtt, és egyébként is minden hírt megosztottak a lakossággal, ami a népkonyha alapítása körül napvilágot látott. Ugyanez jellemzi majd az 1875. évi kezdeményezést, amiből következtethetünk arra, hogy mind a város, mind a lakosság egymásra hatva nagy jelentőséget tulajdonított az ügynek. lásd pl. Budapesti Közlöny, 1868. augusztus 19. 2441. p.

25 Ebben többek között lefektették, hogy az intézet alaptökéjét közadakozásból teremtik elő. A népkonyhákat a város által ingyenesen adott telken alapítanak meg. Az étjegyeket az intézet irodájában készpénzben előre meg lehet váltani a következő formákban: bádoggjegyek az intézetben étkezők, vagy az ételt hazavivők számára, féljegyek, ha a hús már elfogyott volna, vagyis levesre és üres főzelékre, papírjegyek, melyek segélyezésre szolgálnak, alapítójegyek, melyek segítségével a népkonyha alapot lehet növelni, előfizetési jegyek, egy hétre előre váltás céljából — akik ilyen jeggyel rendelkeznek, azoknak az ételt délután egyig, vagyis záróráig fenntartják, tehát nem fordulhat elő az, hogy mire odaérnek már elfogyott az aznapra főzött adag. Az intézet személyzetét egy gondnok, a neje, egy szakács, szakácssegéd, egy fűtő valamint 4 konyhai nőcseléd képezi. A forgalomról könyvet kell vezetni, amiben pontosan be kell írni a bevételeket és a kiadásokat. Az ételjegy megváltása után rögtön át kell venni az ebédet és azt a legközelebbi szabad helyre ülve elfogyasztani, majd az éttermet azonnal elhagyni. Az intézetbe kutyát bevinni, ott kalapot fenntartani, valamint dohányozni tilos, ki ebéd előtt és után

Eközben, ahogy folytak a tárgyalások, úgy alakult a terv is. Az eredeti elképzelések szerint 16.000 forint összegből napi 4000 adag kapacitású népkonyhát²⁶ akartak létre hozni, amely a helyszínen fogyasztott, vagy haza vihető, esetleg szervezett keretek között nagyobb mennyiségben a távolabb lakóknak mozgó koszikon elszállítható étellel láthatná el a rászorultakat. A népkonyha elhelyezésére ekkor a Dologház telkét ajánlották, hogy ez által a városi szegények mellett a rabok ételmezésére is az eddiginél jóval olcsóbb megoldást találjanak.²⁷

A nagy tervekből azonban még sokáig nem lett semmi. A város első igazi népkonyhája végül nem hatósági kezdeményezésre, hanem a helyi polgárság lelkesedése nyomán, tisztán társadalmi önszerveződés eredményeként, 1869-ben kezdte meg a működését a VII. kerület Valero (ma Kürt) u. 5. sz. alatt. Itt alapította meg ugyanis az 1866 és 1945 között fennálló Pesti Izraelita Nőegylet a város első tápintézetét.²⁸

Pest városa a leendő népkonyha megalapítására 1870-ben (végül a Dologház közelében) a Parasztvásártér 29. sz. alatt,²⁹ egy 420 négyszögöl nagyságú telket jelölt ki. A területen azonban soha nem készült el az, sőt egy ideig egyáltalán nem épül rajta semmi sem. A telket ugyanis utóbb a fekvése miatt népkonyha alapítására alkalmatlannak találták, ezért elhatározták, hogy eladják, és az árából egy kedvezőbb helyen vásárolnak telket a célra.³⁰

---

csendes imát végez, ájtatosságában háborgatni nem szabad. Pesti Napló, 1868. február 16. 2. p.; Uo. 1868. február 18. 2. p.

- 26 A tanácskozáskor idején az is felmerült, hogy a kapacitást idővel 12.000 adagra lehetne növelni azáltal, hogy az ételeket reggeltől estig több turnusban készítik. Pesti Napló, 1869. augusztus 5. 2. p.; „Egy népkonyha”. Politikai Újdonságok, 1868. január 15. 32. p.
- 27 1869 augusztusában már arról érkeznek hírek, hogy a Népkonyha-bizottmány véleménye ellenére (mely a mértékitelesítő hivatal melletti telken akarja továbbra is felépíteni a népkonyhát) a tanács azt javasolja, hogy a népkonyhákat ne egy telken, hanem városrészre, több helyen elszórtan építsék fel, hogy az a gyári munkásokhoz is közelebb legyen. „A Pesten felállítani tervezett népkonyha”, Politikai Újdonságok, 1868. március 4. 116. p.
- 28 Fővárosi Lapok, 1895. november 20. 3004. p.
- 29 A Parasztvásártér 29. sz. telek a szlovák lutheránus templom mögött helyezkedett el (nagyjából a mai Berzsenyi Dániel u. 6. sz. helyén) A terület jelentőségét az is növelte, hogy parasztvásártérre tervezték áthelyezni a pesti országos vásárokat is. Budapesti Közlöny, 1869. október 22. 3567. p.; Fővárosi Lapok, 1869. augusztus 6. 712. p; Fővárosi Lapok, 1869. május 5. 408. p.
- 30 A szerződést néhány éven belül meg is kötötték, és a vevő, Rosenthál Adolf le is fizette a 10.200 forintos foglalat, amikor beütött az 1873-as krach, és ugrott az üzlet. Így a telek változatlanul a Városi Népkonyha-alap tulajdonában maradt, a város házipénztárát pedig gazdagította a már lefizetett összeg. Majd 1885-ben kerül vissza Horváth János tanácsnok közbenjárására a város

1874-ben Ráth Károly főpolgármester újabb társadalmi akciót kezdeményezett, melynek keretében ismételten gyűjtést indított hatósági népkonyha létesítés érdekében. Ehhez azonban most már a város is hozzájárult 5000 forint vissza nem térítendő, és sikeres gyűjtés esetén további 5000 forint visszafizetendő adományával.³¹ Az újabb elképzelés szerint a kerületi elöljárók (lehetőleg olcsó bérlet útján) biztosítják majd a népkonyhák helyiségeit, valamint elkészítettik azok kialakításának költségvetését is. Ezzel párhuzamosan a jótékony nőegyletekkel is felvette a városvezetés a kapcsolatot, hogy azok is működjenek közre a népkonyhák felállításában. A cél érdekében pedig egy önálló, vagyis az eddigi Városi Népkonyha-alaptól független, Polgári Népkonyha-alap gyűjtésére szólította fel a lakosságot Ráth Károly főpolgármester, mint a népkonyha-bizottmány elnöke: „Polgártársak! Országos elemi csapások, általános nyomasztó pénzvisszonyok, az ipar és kereskedelem pangásából következő keresethiány fővárosunknak szorgalmas, de szegényebb sorsú polgárságát az ínségnek egész súlyával fenyegeti [...] Polgártársak! Tegyük egy hanggal jelszavunkká az irgalmasságnak s felebaráti szeretetnek jelszavát: 'Éhezőknek ételt adni!'”³²

Ezekben a napokban a Vasárnapi Újság arról tájékoztatta az olvasókat, hogy a közadakozásból tervezett 5 népkonyhának a felállítása egyenként 2000 forintba kerül majd. 1874 decemberéig az adakozásból több mint 9000 forint gyűlt össze, amit még bőven kiegészítettek a természetbeni adományok és egyéb jótékonyági eseményekből befolyt jövedelmek is.³³

---

házipénztárából a Városi Népkonyha-alapba. A telken végül 1886-ban sikerült közel 20 000 forintért túladni. Feltehetően az alap már korábban elcserélhette egy másik telekre a tulajdonát, ugyanis Somogyi Soma egy 395 négyszögöles területet vásárolt meg a Kenyérmező utcában, ahol egyébként alig pár házzal arrébb (Parasztvásártér 31.) a Mária Valéria Egylet már a '70-es évek közepétől népkonyhát tartott fenn, holott a térséget a Népkonyha-bizottság korábban a célra alkalmatlannak ítélte. Budapesti Hírlap, 1886. április 16. 3. p.; BFL (=Budapest Főváros Levéltára) IV.1403.a (Budapest Székesfőváros Törvényhatósági Bizottsága közgyűlési jegyzőkönyvei) 346/1886. kgy. 1886. április 15.

31 BFL IV.1403.a 792/1874. kgy.

32 „Felhívás és kérelem”, Budapesti Közlöny, 1874. november 22. 2158. p.

33 Egy fél évvel később, a téli népkonyhák mérlegéből megtudhatjuk, hogy a bevétel összesen 37.760 forintot tett ki, amiből az egyéni adományok 9 ezer, a gyűjtőíveken befolyt összegek (minden népkonyha bizottsági tagnak saját gyűjtőíve volt) több mint 20 ezer forintot tettek ki, hírlapok gyűjtéséből közel 2000 forint folyt be. A kiadások fedezése mellett, az óbudai izraelita népkonyha és a szürke nének népkonyhájának segélyezésével együtt is, megmaradt több mint 33 ezer forint (feltehetően az ételjegyekért befolyt összegeknek köszönhetően). Budapesti

Mindezek eredményeként az összegyűlt Polgári Népkonyha-alap terhére, valamint a város fenti adományaira támaszkodva meg is alapítottak Budapest első 8 (vagyis az eredetileg tervezettnél hárommal több) népkonyháját.³⁴ 1874. december első napjaiban, a kapu felett „Fővárosi Népkonyha” felirattal megnyíló intézmények végül polgári népkonyha elnevezéssel kerültek be a lakosság köztudatába, és az elkövetkezendő teleken rendre megnyitották kapujukat a rászorultak előtt, működésüket pedig még évekig finanszírozták a népkonyha alapok kama-
taiból. Ezek az intézmények tehát jótékonsági egyesületek által fenntartott népkonyhák voltak, ugyanakkor kiegészítették a hatósági nyílt szegénygondozást, hiszen a jótéteményükben a hatósági szegénygondozásra jogosult házi szegények is részesültek, az előljáróságok szegénygondozási tevékenységétől azonban teljesen függetlenül működtek.³⁵

Hírlap, 1874. december 3. 2230. p., Vasárnapi Újság, 1974. 735. p., Fővárosi Lapok, 1875. június 18. 623. p., Budapesti Közlöny, 1874. 271.sz. (november 26.) 2181. p.

34 A Budapesti Közlöny hétről-hétre beszámolt az adományok gyűléséről, valamint tudósított az egymás után nyíló népkonyhák ünnepségeiről. A cikkeket olvasva, és látva azt, hogy a társadalom a legfelső szintig egy emberként mozdult meg, teljesen érthető, és a város anyagi helyzetét ismerve elfogadható a hatóság azon álláspontja, hogy a népkonyha-problémát a társadalom erejének mozgósítása mellett is meg lehet oldani. Ferenc József és Erzsébet királyné maguk is 1000 forint adománnyal járultak hozzá a társadalmi akció sikeréhez, Liszt Ferenc is koncertet ígért a népkonyhaprogram támogatása céljára. „A fővárosi népkonyhák ügye”, Budapesti Közlöny, 1874. 278.sz. (december 4.) 2240. p.

35 Schuler, 1935. 7. p.

1. táblázat. Az 1874-ben megnyílt polgári népkonyhák

1874. évi helyszínek ¹	fenntartó	gazdaasszony	1875 ²	1876 ³
Tabán/Halászáros 77. (ma Ybl Miklós tér 2.)	Budai Jótékony Nőegylet	Paulics Lászlóné ⁴	Téry-ház	Kacsá utca/Királyfürdő, Del Medicóház (később a Szarvas térre helyezik át)
Víziváros/Fő u. 3.	Budai Jótékony Nőegylet	Magyar Gyuláné	Günther féle ház, Attila u.	Attila u., u.o.
Óbuda/Főtér — a városháza udvara		Tatay Adolfné ⁵	Főtér	Főtér, u.o.
Lipótváros/Nap u. 6. ⁶	Magyar Gazdaasszonyok Országos Egylete. 1875-től Mária Valéria Egylet	Damjanich Jánosné	Csillag u. (ma Kálmán Imre u), Frommer-féle ház	u.o.
Terézváros / Erdősor (ma Rottenbiller) u. és Király u. sarka, Fischer-ház	Pesti Jótékony Nőegylet. 1975-től a Mária Valéria Egylet	Bohusné Szógyény Antónia	Lövöldével szemközti	Erdősor u. – Király u.

1874. évi helyszínek ¹	fenntartó	gazdaasszony	1875 ²	1876 ³
Józsefváros/Stáció és Bodza utca sarka (ma József krt. és Baross u. sarka)	Mária Valéria Egyesület		u.o.	Józsefváros
Ferencváros/Soroksári u. 46. (ma Ráday u)		Tavaszy Endréné, Jálícs Ignácné	u.o.	u.o.
Kőbánya, a volt mezei kapitányság helyiségében				

- 1 Budapesti Közlöny, 1874. 275. sz. december 8. 2216–2217. p.
- 2 „A fővárosi népkonyhák”, Vásárcsarnok Újság, 1875. 11. sz. 221. p.; „A tabáni népkonyhában”, Fővárosi Lapok, 1875. 192. sz. augusztus 24. 861. p.
- 3 Fővárosi Lapok, 1976. 261. sz. november 14. 1227. p.; Uo. 269. sz. november 23. 264. p.; Uo. 1877. 45. sz. február 25. 226. p.
- 4 A második kerületi előjáróság vezetőjének neje.
- 5 Tatay Adolfné, született Totis Emma, dr. Tatay Adolf, óbudai kerületi orvos, törvényhatósági bizottsági tag felesége. Tatayné az óbudai Fröbel Egylet elnöke, a Központi Segélyező Nőegylet, majd a Vöröskereszt Egylet tevékeny tagja.
- 6 Lipótvárosi királyi járásbírói hivatal épülete.

Az újságok így adtak hírt például a terézvárosi népkonyha első napjáról, amikor a városháza vezetői is meglátogatták az intézményt: „A pesti jótékony nőegylet választmányi tagjai már együtt voltak [...] a nők egészen elemükben voltak, a konyhában sűrögtek, kenyeret szeltek, az ételbárcákat rakosgatták, az evőeszközöket rendbe szedték, szóval mindegyik foglalkozást keresett [...] a hölgyek nem szónoklattal üdvözltek a főpolgármestert, hanem egy párologó csésze ízletes leves, egy jókora hússal garnírozott lencse és egy karéj kenyérral. [...] Lassanként néhány ’éhező’ is gyűlt az ajtó elé, de a sok úri vendég láttán nem mertek betekinteni, a [...] választmányi nők [...] kimentek az utcára, és nyájas szóval behívták őket. Azután kezdődött a felszolgálat. A Soroksári utcai népkonyhában már nagyobb volt az élet, a bejárásnál Tavaszyné ült a pénztár mellett a bárcákat árulgatva [...] az asztalok már mind el voltak foglalva szivargyárból jött munkásnők és munkások által, kiknek Jálícs asszony buzgalomtól kipirult arczaal fáradhatatlanul hordta az ételeket [...]”.³⁶ Vagy máshol: ”A Lipótvárosban Szapáry Gyuláné, a belügyminiszter neje ült a pénztárban, a népkonyhabizottmány tagjait Damjanichné (János özvegye) a Magyar Gazdasszonyok Egyletének elnöknője üdvözlte.”

„[A]z utcáról nyíló ajtó tágas előterembe vezet, melyben korlát vezet az ajtótól egy lécbódéig, ahol a pénztárosnő foglal helyet [...] ugyane terem háttérben látható a konyha, fényes bádog és vörösréz edényeivel, melyben az étel fő. E takaréktűzhely előtt áll az asztal, itt történik a tálalás, ki bárczát kapott, az keresztlmegy az első szobán, s bemegy az étkező helyiségbe, ahol T betű alakra, hosszú zöld asztalok vannak elhelyezve, köröskörül csinos faszékekkel [...] az adagok nagyobbak a vendéglői szokott adagoknál [...] a jótékonyaság ügye a magyar nők kezében van a legjobb helyen.”³⁷

1875 januárjában maga Ferenc József is meglátogatott 3 intézményt a most alapítottak közül. „[A] népkonyhákban a főpolgármester bemutatta a választmányi hölgyeket, kik tegnap a felügyeletet teljesítették, továbbá az illető kerületi előljárákat és esküdteket, kik a hölgyeket emberbaráti működésükben támogatják. A gazdaasszonyok megkínálták a magas vendéget a párologó levessel is, és a király megkóstolván az ételeket, azok jó ízéről elismeréssel nyilatkozott. Majd kérdéseket intézett a hölgyekhez s egyáltalában legmelegebb érdeklődést tanusítja a népkonyhák ügye iránt. Belépett az éttermekbe is, hol az étkező szegé-

---

36 „Fővárosi Népkonyha-ügy”, Budapesti Közlöny, 1874. december 2. 2220. p.

37 „E hét a fővárosban a könyörület hete”, Vasárnapi Újság, 1874. 49. sz. 782. p.

nyek lelkes éljenzéssel fogadták. A józsefvárosi népkonyhából tért vissza a királyi várba.”³⁸

A hatóságok két évvel később, vagyis az 1876-os népkonyhaszezon után fő tanulságként már azt vonták le, hogy alig van szükség az intézményre. Ezek látogatottsága a korábbi 3-400 fővel szemben ugyanis 10%-ra csökkent. Például a vízivárosi és terézvárosi hamarabb be is szüntette a működését. Bár elszórtan még 1877-ben (I. III. VII és IX. kerületben),³⁹ sőt 1878-ban is nyitottak népkonyhát, (pl. a Tabánban a Szarvas téren az Apród utca 7. alatt, melyet a tanács a Polgári Népkonyha-alapból támogatott is), ezen túl azonban az alap kamatait a város házi szegényei között osztották fel.

Mindebből arra következtethetünk, hogy szerencsés körülmények között a hatóság és a társadalmi jótékonyosság viszonylag hatékonyan el tudta látni a feladatát, viszont az idilli állapot rendkívül sérülékeny lehetett. Elég volt egy hosszabban elhúzódó inségesebb tél, és máris kerületenként több száz fő ellátásáról kellett gondoskodni, nem beszélve a gazdaság hullámzásairól (mint például az 1873-as krach), ami még nagyobb tömegek életét tette bizonytalanná. Az ezek nyomán fellépő inséggel szemben a harcot a helyi jótékonyági szervezetek, különösen a városba folyamatosan beáramló bizonytalan egzisztenciák számbéli növekedése miatt, már nem tudtak felvállalni. Ezért is írja még 1874 novemberében Patrubányi Gergely Budapest tiszti főorvosa, hogy „a főváros szegény lakói között az inség, a nyomor egyre nagyobb mérvet ölt [...] A nyomor az, mely a főváros rendkívüli nagy halandóságának lényeges okai között nem csekély szerepet játszik [...] Óhajtandó volna egy részről a jobb módú polgárok és emberbarátok áldozatkészsége s másrészt a fővárosi hatóság hozzájárulása folytán, más nagy városok példájára rendszeres állandó népkonyha létesíttessék, de addig is [...] kegyeskedjék minden kerületben a kerületi előljáróság felügyelete alá helyezendő oly helyiségekről gondoskodni, melyben a nyomorban sínylő szegények melegét

---

38 „Király Ő Felsege”, Fővárosi Lapok, 1875. január 20. 65. p. Igaz, a látogatás közben a Józsefvárosban egy kisebb malőr is történt, oda ugyanis egy „óbudai szegény tót asszony (kinek férje kórházban fekszik) jár enni három gyerekével, előljárósági utalványra. Tehát a város fizet értük. Mikor a király a népkonyhában volt, ez az asszony egészen a közelébe furakodott, hogy jobban láthassa. Kezében volt az utalvány. A király azt hitte, hogy folyamodvány és elvette tőle. Mikor azután a király eltávozott, akkor fakadt síróra az asszony, hogy most már mit egyen ő és három gyereke, mikor a felséges úr elvitte tőle az előljárósági utalványt, melyre 10 ebédet kapott volna!” A szerencsétlenül járt Bartos Annának végül az uralkodó 10 forint kíséretében visszaküldte az utalványt. „A királyok minden lépése történet”, Fővárosi Lapok, 1875. január 23. 87. p., Budapesti Közlöny, 1874. december 3. 2230. p.

39 Schuler, 1935. 7. p.

s az egyesek emberbaráti érzelmeinek nyilvánulása folytán tápláló eledelt nyerjenek [...] fel lennének hívandók a kerületi eljáróságok, hogy az ügy élére állva a kerületjeikben a lakosságot az emberbaráti célra áldozásra felhívják [...]”⁴⁰ A felhívása hatására megalakított 1874-es népkonyhák a leginségesebb teleken segítettek is a lakoságnak. Az 1877-től beinduló ipari fellendülés pedig hatással lehetett a szegényügyre is, hiszen a bővülő munkalehetőségekkel a fővárosi nyomor is érezhetően enyhült,⁴¹ és a népkonyha-ügy néhány évre, egészen az 1879-es szegedi árvízig, kikerült a budapesti társadalom érdeklődési köréből.⁴² Sőt, 1884-ben már megint arról számoltak be a laphírek, hogy a fenti népkonyhák érdeklődés hiányában jó ideje nem is működnek, ezért a hatóságok részéről felmerült az ötlet, hogy az így kihasználatlanul fekvő Polgári Népkonyha-alapból és a Gyulay gróf-féle alapítványból rendelkezésre álló kamatokat egyéb jótékonsági célra használják fel.⁴³

Amikor már a hatóság is aktivizálja magát — a vésznépkonyhák időszaka

Buda és Pest polgárai a 19. század második felében többször is megélhettek olyan extrém helyzeteket, amikor, ha rövid ideig is, a különleges állapotok miatt, a hatóság erőteljesebb beavatkozására volt szükség. A duna-parti fekvés sokszor kiszolgáltatotta a város lakosságát a természet szeszélyeinek. Az első ilyen, vészhelyzet miatt életre hívott, (többségében csak ismét megnyitott) népkonyhákra az 1876-os fővárosi tavaszi árvíz idején látunk példát.

A Duna áradása miatt ugyanis sokan veszítették el a hajlékukat, így az élelmezésük is megoldatlanná vált. Ekkor ismét a jótékony hölgyek vették pártfogásuk-

---

40 Budapest tiszti főorvosának javaslata népkonyhák és melegedőhelyiségek felállítására. 1874. november 2. In: Források Budapest Múltjából II. 1873–1919. Budapest, 1971. 21–22. p.

41 Schuler, 1935. 8. p.

42 Fővárosi Lapok, 1881. december 17.; Fővárosi Lapok 1877. január 27. 107. p.

43 Hasonló intézkedésekről olvashatunk több alkalommal is 1880-ból, amikor azzal magyarázták a tél folyamán inséget szenvedő házi szegényeknek a népkonyha alap fel nem használt kamataiból való megsegítését, hogy az eredetileg az inségesek segélyére befolyt adományok már kimerültek. Tehát a városban — különösen a téli hónapokban — továbbra is volt inség, hiszen még az egyébként segélyre jogosult házi szegények is további támogatásra szorultak. Feltehetően annak tudta be a hatósági népkonyhák iránti érdeklődés csökkenését, hogy a feladatot a különböző jótékonsági egyletek (Pesti Izraelita Nőegylet, Mária Valéria Egylet, a szürke nénék stb) a főváros közreműködése nélkül is ellátják. Előterjesztés a népkonyha alap ez évi kamatainak a házi szegények közötti felosztásáról BFL IV.1403.a. 841/1881. kgy

ba a rászorultakat.⁴⁴ 1879-ben ismét árvízkarosultakról kellett gondoskodni a városnak. A szegedi árvíz idején 270 menekült érkezett a fővárosba, akiket részben magánosoknál, 205 főt pedig az Üllői úti laktanyában helyeztek el. Ellátásukat vagy pénzsegély formájában, vagy az Üllői úti népkonyhán keresztül biztosította a város.⁴⁵

Az árvízhelyzet arra figyelmeztette a város vezetését, hogy az eddigieknél hatékonyabban, nagyobb szervezetséggel kell előkészülni az esetleges vészhelyzetek (tűzvész, árvíz vagy járvány) kezelésére. E célból a tanács egy-egy tagjának elnökle mellett egy központi vészbizottmányt⁴⁶ és több kerületi vészbizottságot hozott létre, melyek egyik feladata az árvíz miatt kitelepített, elsősorban szegényebb sorsú lakosság kenyérrel és díjtalan népkonyhajegyekkel való ellátása, illetve az ivóvíz biztosításának megszervezése azoknak, akik víz borította helyeken nem hagyták el a lakásaikat. Ezek a kerületi vészbizottságok, az élelmezési ügyek intézése érdekében, tagjaik közül egy élelmezési biztost küldtek ki, aki általában a kerületi népkonyha-bizottmány vezetője volt. Ő irányította a helyi feladatok ellátását, az élelmezési utalványok kiállítását és kiosztását, könyvelését, a nyers élelmiszer kiadását.⁴⁷

A rendszert olyan módon igyekeztek kialakítani, hogy a rászorult lakosság a napi egyszeri, vagy többszöri meleg ételt a kerületi élelmezési biztostól kapott utalványokra válthatja ki, a kerületi népkonyha-bizottmány és a jótékony egyesület által fenntartott népkonyhákban. A víz borította utcák mentén, a népkonyháktól tá-

---

44 A város továbbra is alapvetően a társadalmi támogatásra számítva, elsősorban az előző években, vagy a télvíz idején már eleve a kerületi népkonyha-bizottságok által működtetett népkonyhákat mozgósítva szervezte meg a rászorultak ellátását. Így ismételten üzembe állt a népkonyha pl. Budán, csak most egy új helyen, néhány épülettel arrébb, a tabáni Kersch-féle házban. „A budai nagy szerencsétlenség”, Vasárnapi Újság, 1875. 27. sz. (június 4.) 428. p.;

45 A szegedi árvízkarosultakról Budapestről indult magánkezdemenyezés formájában is történt gondoskodás, Adler Antalné 1879-ben letelepült Szegedre, és az irgalmas testvérekkel együtt a romba dőlt városban népkonyhát, kórházat és bölcsődét létesített. BFL IV.1403.a 1711/879. Jelentés a szegedi árvízkarosultak segélyezésére kiküldött bizottság működéséről; Budapesti Hírlap, 1909. december 7. 9. p.

46 A központi bizottmányban a mérnöki és gazdasági hivatal közegein, fővárosi bizottsági tagokon, a kerületi előljárókon s a tiszti főorvoson kívül a cs. kir. hadparancsnokság, a fővárosi rendőrség, valamint a közmunka és közlekedésügyi minisztérium küldöttei is részt vettek. Közrendillettő szabályrendeletek 162/1880. és annak módosítása: 532/1883. kgy.sz. szabályrendelet a vízár elleni óvintézkedésekről Budapesten. Budapest főváros törvényhatósága által alkotott szabályrendeletek, szabályzatok és utasítások gyűjteménye 2. Budapest, 1888. 109.p.

47 Uo., 110. p.

vol lakók megsegítésére, mozgókonyha kocsikról kívánták biztosítani az ellátást. Emellett nyers élelmiszerek (só, bab, kenyér, hús) kiosztásáról is gondoskodni kellett, főleg ott, ahol az árvíz sújtotta területen bent maradók maguk vállalkoztak a főzésre.⁴⁸

A város tehát az 1870-es évek végétől⁴⁹ folyamatosan foglalkozott a vész-népkonyhák rendszerének kialakításával. Ekkor, bár nem vált kimondottá, hogy a kolera veszedelme is indokolja az előkészületet, a napilapok olvasói tisztában voltak azzal, hogy a kolera előbb vagy utóbb, vissza fog térni a városba.⁵⁰

Budapesten az első, most már hatósági felügyelet alatt, és hatósági elnevezéssel büszkélkedhető népkonyhák létesítéséről végül 1884-ben Országgh Sándor kezdeményezésére, a szociális érzékéről és haladó reformterviről híres Horváth János tanácsnoknak,⁵¹ a közjótékonyági ügyosztály vezetőjének felügyelete mellett került sor. Ezek a népkonyhák, bár állandónak⁵² minősítették azokat, többségében továbbra is csak a munkaalkalmakban szűkölködő téli hónapokban nyitották meg kapuikat, akárcsak a jótékonyági egyesületek szervezésében működő társaik. A hatósági népkonyhák működtetésében továbbra is a jótékony hölgyekre hárult a főszerep, és a város ezentúl is csak az adminisztratív feladatok ellátásában (a bérlet biztosítása és az ellenőrzés) terén vállalt szerepet. Vagyis az újdonságot a hatósági népkonyhák megjelenésében nem a rendszer megváltozott működése

---

48 A rendszer elképzelt működéséről egy későbbi szabályzat-tervezetből is nyerhetünk képet: Budapest székesfőváros árvízvédelméről — szabályzat tervezet, FK1896. 83. sz. (október 27.) 2. p.; FK 1897. 10–11. sz. (január 26.) 9–10. p. *Krecsányi Kálmán*: Kihágási eljárás jogalapját képező székesfővárosi törvényhatósági szabályrendeletek és főkapitányi rendeletek gyűjteménye, kiegészítve a székesfővárosi m. kir. állami rendőrség szervezetét, hatáskörét és működését szabályzó rendeletekkel és utasításokkal, Budapest, 1894, 269.p.

49 Az elemi csapásokra való felkészülés igényét már az 1874-es népkonyha gyűjtés felhívásában is megemlítették

50 Az olvasó egyre többször ütközhetett bele a külföldön, különösen a kikötővárosokban dúló kolerajárványokról, illetve azok nyomán az ottani hatósági népkonyhák felállításáról szóló hírekbe. A lakosság jól emlékezett még az előző kolera borzalmaira is. 12 évvel korábban az 1872–73-as kolera a fővárosban körülbelül 3400 áldozatot szedett. Fővárosi Lapok, 1884. január 11. 56. p.; *Sipos András*: Járvány, városi környezet és a közegészségügy megszervezése. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából*, 27. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 1998. 51–60. p.

51 *Horváth*, 2010. 389. p.

52 Az állandó elnevezés éppen ezért nem az éves nyitva tartás idejére vonatkozhatott, hanem sokkal inkább a hatósági szerep- és felelősségvállalásra irányuló szándékra, vagyis, hogy szemben a korábbi, a lakosság adakozási képességének kiszolgáltatót egyleti és polgári népkonyhákkal, az állandó népkonyhák fenntartását társadalmi vagy hatósági úton, de a város a „helyi viszonyokhoz mérten” garantálni szándékozott.

hozta, hanem az, hogy innentől a hatóság, a város azok működtetésére (lehetőség szerint a társadalom erejére támaszkodva, de) valamiféle garanciát vállalt.

A város ekkor már célként fogalmazta meg a Budapesten működő népkonyhák azonos elvek alapján való megszervezését is, illetve működésük összehangolását. Ennek előzményeként 1879-ben megkezdődtek az egyeztetések a város részéről a polgári népkonyhák igazgatóságával,⁵³ azonban a tárgyalások elhúzódása miatt a két alap és a városi és a polgári népkonyhák vezetőségének összeolvadása csak 1885-ben valósult meg.⁵⁴ Ekkor a Polgári Népkonyha Központi Igazgatósága kimondta a megszűnését azzal a kitételrel, hogy hozzájárul az általuk kezelt, akkorra több mint 35 ezer forintra szaporodott Polgári Népkonyha-alapnak a Városi Népkonyha-alappal való egyesítéséhez, amennyiben az örök időkre csak is népkonyhai célokra használható,⁵⁵ és az igazgatóság belép a városi népkonyha-bizottságba.⁵⁶ Budapest rendelkezésére így, az 1885-ben még meglévő telek mellett, most már egy több mint 90.000 forintos alap állt. A közgyűlés megbízására a fővárosi közjótékonyági ügyosztály elhatározta, hogy ennek terhére Budán és Pesten is létrehoz egy állandó községi népkonyhát, ahol szegény sorsúak olcsón juthatnak egy csésze levesből és hat lat húsból, egy tál főzelékből vagy tésztából álló ebédhez.⁵⁷

A hagyományos polgári népkonyhák korszaka ezzel véglegesen lezárult a városban. Az irgalmasság jelszava alatt szerveződő jótékonyági egyletek egy részének helyét pedig átvették a még mindig társadalmi erőre támaszkodó, de alapításukban és céljaik megfogalmazásában a hatóság által koordinált, a városi

---

53 Ekkor a közgyűlés kiküldött egy bizottságot (Király Pál, Várady Károly, Kapy Ede, Magyar Gyula, Becker Károly, Dobos Ferenc, Schuszter János és Érczhegyi Ferenc részvételével) az egyeztetések megkezdésére, a népkonyhaügy rendszeres szervezéséről és egy szabályrendelet kidolgozásáról. BFL IV.1403.a 52/1879. kgy.

54 Ennek eszméjét Kamermayer Károly polgármester 1884 januárjában vetette fel újból, amikor egyébként a népkonyhák iránti igény akkor tapasztalható tovább csökkenése miatt még mindig azt javasolta, hogy a rendelkezésre álló valamivel több, mint 40 ezer forint kamatait hajléktalankok és keresetnélküliek számára téli menedékhely felállítására használták fel. Fővárosi Lapok, 1884. 9.sz. január 11. 56. p.

55 A tárgyalások feltehetően azért húzódtak 1879 és 1885 között, mert azokban az években a népkonyha kérdés éppen nem tartozott a legégetőbb problémák közé, és a polgári népkonyhák, a népkonyha alapok segítségével könnyedén elláthatták a felmerülő igényeket.

56 Bródy Zsigmond, Mendl István, Nászai Mór, Nemeshegyi József és Schweiger Márton ekkor lett tagja a fővárosi népkonyhákra felügyelő központi bizottságnak. BFL IV.1403.a 994/1885. kgy. „A népkonyha igazgatóság”, Fővárosi Lapok, 1885. október 21. 1671. p.

57 „A népkonyhák”, Fővárosi Lapok, 1885. október 3. 1539. p.

Népkonyha-bizottság alá betagozódó, helyi, kerületi népkonyhabizottságok. Ezek vezetője általában városi tisztviselő volt, a tagjai pedig az ügyben elkötelezett polgárság köréből kerültek ki. A fővárosi népkonyhák felügyeletét pedig az immár egyesült Fővárosi Népkonyha Igazgatóság tagjaival kiegészült közjótékonsági bizottmány látta el. Minden egyes népkonyha közvetlen ellenőrzését és vezetését egy 3 férfi és 25 nő tagból álló kerületi népkonyha bizottság gyakorolta, akik közül az egyik férfi tagot a Fővárosi Népkonyhák Felügyelő Bizottságából küldték ki, aki ellátta a helyi bizottság elnöki tisztségét, és mint a népkonyha gazdája, negyedévente beszámolt a népkonyha munkájáról a fővárosi tanácsnak.⁵⁸

Mindez azonban azt is jelentette, hogy a társadalmi szervezetek innentől kezdve a város rászorultjairól való gondoskodás feladatának gyakorlati kivitelezését, annak anyagi terheivel együtt, hivatalosan is átvállalták a várostól.

Az 1885-ös népkonyha szabályzatban újból megerősítették, hogy a községi népkonyhák létesítése alapvetően közadakozásból, hagyományokból (hagyatékokból és adományokból), a népkonyhaalapok kamataiból, a főváros telekadományából, és a körülményekhez képest a város egyéb jövedelemforrásaiból vagy a községi alapból felajánlott segélyek útján történik. A népkonyhák alapításának célja pedig elsősorban nem az rászorultak ingyenes étkeztetése, hanem az, hogy számukra önköltségi áron (azt 10 krajcárban meghatározva) megfelelő minőségű táplálékot biztosítsanak.

Egységesen meghatározták azt is, hogy egy-egy népkonyhához milyen fizetett személyzet járt, (szakácsné, női cseléd, vagy akár kiszolgálók), hiszen a jótékony hölgyek csak a felügyeletet látták el, és a főzésben, a bevásárlásban az esetek többségében nem vettek részt.

Emellett megszabták az ebédadagok összetételét is. E szerint egy adag ebéd húslevesből, 12 dkg marhahúsból, egy tál főzelékből, heti egyszer tésztából, és minden alkalommal 12 dkg kenyérből állt. Bár alapvetően ott étkezésre alapították ezeket a népkonyhákat, a szemérmes szegények ellátása érdekében továbbra is lehetőség volt az étel elvitelére is.⁵⁹

A kiadásokat, a teljesen jótékonsági alapon működő népkonyhákhoz hasonlóan, az önköltségen előállított ebédek térítési díjaiból fedezték. Az ingyen étkezők ellátásának költségeit és az esetleges hiányokat a jótékonsági szervezetek tagdíjaiból, illetve a tagok adományaiból fedezték, valamint támaszkod-

---

58 BFL IV.1403.a 994/1885. kgy.sz.

59 BFL IV.1403.a 994/1885. kgy.sz.

tak a népkonyha-alap kamatából rájuk eső éves segélyek összegeire.⁶⁰ A hatóság szerepe így leginkább abban nyilvánult meg, és ettől nevezhetjük valójában az első hatósági népkonyháknak az 1885-ben alapítottakat, hogy a tanács első ízben kapott megbízást, hogy felállítsa a népkonyhákat a közgyűlés által meghatározott keretek között és a közjótékonsági bizottmány meghallgatása után azok házi- és ügyrendjét is állapítsa meg.⁶¹ Emellett egyre jobban megfigyelhető az a törekvés, hogy a kerületi előljáróságok a szegények számára begyűlt összegeket a pénzbeli segély helyett népkonyha jegyek formájában osszák ki.⁶²

---

60 A józsefvárosi népkonyha 1888-as évéről készített beszámolóból kiderül, hogy az jóformán csak jótékony adományokból és az ételekért befolyt jövedelmekből tartja fenn magát. A népkonyha alap kamataiból az egész év folyamán csupán 800 forintot kapott, miközben kiosztott több mint 90.000 adag 10 krajcáros és iskolásoknak 7872 adag 6 krajcáros ebédet, valamint közel 15.000 ingyen étkezést biztosított. Az egyesület számításai szerint tehát az 1888 folyamán kiszolgáltattott 113.422 ebédért 11.180 forint folyt be, míg 1887-ben 109.626 ebédért 11.591 forint bevételt számolhatott el a népkonyha. Ezek mellett az összegek mellett a népkonyha alap támogatása valóban jelentéktelen volt. A VIII. kerületi népkonyha egylet példája bizonyítja azt is, hogy a szegényügyi szabályrendeletekben említett kedvező „helyi viszonyok” fennállása esetén a feladat ellátására a társadalom alkalmas volt. „Józsefvárosi népkonyha működése”, Budapesti Hírlap, 1889. február 24. 7. p.; „Józsefvárosi népkonyha”, Fővárosi Lapok, 1889. 342.sz. (december 13.) 2541. p.

61 BFL IV.1403.a 994/1885. kgy.sz.

62 A józsefvárosi népkonyha megnyitásakor például az ünnepségen megjelent polgárok népkonyha jegyek vásárlásával és azok kiosztásával segítették az ebédre várakozókat. „Népkonyhák”, Budapesti Hírlap, 1885. 353. sz. (december. 24.) 3. p.

2. táblázat *Az első hatósági népkonyhák –1885*

1885	fenntartó	megjegyzés
Tabán Szarvas tér/Apród u. 7.	Budai Jótékony Nőegylet, a népkonyha vezetője: Paulics Lászlóné	a régi polgári népkonyha
II. ker. Régi Lövölde épülete / Később Szegényház u. ⁷ (ma Varsányi Irén u.)	II. kerületi népkonyha bizottság/Budai Népkonyha Egylet vezetője: Wágner Alajosné	1886-tól Bomba tér — Fő u. 62. ⁸
III. Óbuda, Tavasz u. 8–10. (ma Tegez u.)	vezetője: Tatay Adolfné	
V. ker. Lipót u. 8-10. (Az Újvilág épülete) ⁹	Lipótvárosi népkonyha bizottság vezetői: Bóke Gyuláné Jálics Ignácné	
VIII. Józsefvárosi népkonyha, ¹⁰ Stáció u. 64. iskolaépület ¹¹ (ma Baross u.)	Józsefvárosi Népkonyha bizottság vezetői: Kauszer Józsefné, Schuszter Jánosné	egész évben nyitva!
IX. Malom u 11. (ma Ferenc krt.) ¹²	vezetői: Schnierer Aladárné és Gregersen Guilbrandné.	

7 A II. kerületi népkonyha bizottság Paulics László II. kerületi elöljáró vezetése mellett alakult meg 1885 decemberében. A népkonyha költségeire a fővárosi tanács 300 forintot szavazott meg. „Népkonyhák”, Budapesti Hírlap, 1885. december 24. 3. p.

8 Ugyanebben az épületben már 1884-ben is működött népkonyha. A fele részben a főváros, fele részben az államkincstár tulajdonát képező házikót, 1886 novemberétől bérelték ki évi 390 forintért a népkonyha alap terhére. BFL IV.1403.a 780/1886. kgy.sz.

9 Az egykori Újvilág hírhedt mulató volt, melyet 1870-es években zártak be. (A körülötte elterülő hatalmas kert ad majd helyet a Vígszínház épületének). A „Neue Welt” telkét korábban Weisz Manfréd is népkonyha felépítésére ajánlotta, amennyiben azt a város tőle évi 600 forintért bérbé veszi. A város most el is fogadta az ajánlatot, miután az V. kerületben nem találtak más megfelelő helyet. A Weisz-konzervgyár egyébként már előzőleg 4000 adag húskivonatot ajándékozott

a fővárosi népkonyhák javára. Az Újvilág épületének további történetéről annyit lehet tudni, hogy a rövid életű népkonyha után melegeződöt létesítettek benne, majd az 1900-ban megtörtént bontásáig Róna József szobrász műterme, majd asztalos műhely volt az épületben. Fővárosi Lapok, 1886. október 12.; Az Építési Ipar, 1886. január 10. 16. p.; Budapesti Hírlap, 1886. január 18. 3. p.; „Az „Új világ” vége”, Pesti Hírlap, 1900. július 17. 8. p.; „A népkonyhák”, Fővárosi Lapok, 1885. december 24.

- 10 1889-ben arról adtak hírt az újságok, hogy az 1885-ös népkonyhák közül a józsefvárosi Stáció u. 64. az egyetlen, amely igazán megfelel a hivatásának. A népkonyha helyiségét, mely eddig is már 1000 ember ellátását biztosíthatta, 1890-ben kibővítették a szomszédos iskola tornatermével, így ettől kezdve szükség esetén további 500 ember is étkezhetett az iskolás gyermekektől térben és időben is teljesen elkülönítetten. Ez utóbbi pedig láthatóan fontos szempontot jelentett a korabeli közvélemény szemében is. Budapesti Hírlap, 1890. november 4. 3. p.
- 11 Rigó utcai nyelvvizsga központ épülete.
- 12 A népkonyha egy kocsma helyén létesült, a kisebb átalakítások mellett (pl. jegykiadó helyiség kiépítése) a népkonyha beindításához szükség volt még pénztárkönyv, jegyzékkönyvek, mérleg, 2 tucat evőeszköz, 2 főzőüst, 2 vasfazék, öblítődézsza, nyújtódeszka beszerzésére, valamint egy szakácsnő egy kiségitő és egy felszolgáló megbízására. *Holló*, 1998. 90. p.; Fővárosi Lapok, 1885. december 19.

1886 őszén már tele voltak az újságok a közelgő kolera hírével.⁶³ A Pesti Izraelita Nőegylet felgyorsította új népkonyhájának megnyitását,⁶⁴ de a város sem télenkedett. Egyes egyleti fenntartású, az év minden napján nyitva lévő népkonyhák mellett, az ősz folyamán sorra nyitották meg a tavalyi népkonyhákat, sőt számuk még tovább nőtt. A népkonyhák irányításában most már a járványbizottág is szerepet vállalt, de ettől függetlenül is minden rutinszerűen működött.

Az 1880-as évek végére azonban ismét megfigyelhetővé vált, hogy a hatósági szerepvállalás dacára, a gazdasági helyzet és egyéb összetevők változása továbbra is hullámvázzá és társadalmi konfliktusoknak táptalajt adóan, a pillanatnyi helyzetnek kiszolgáltatottá teszik a város népkonyha-rendszerét. A már említett, a józsefvárosi népkonyha működését ismertető, 1889-es cikk a következő módon szól erről: „[...] ez egy adatból kitűnik, hogy a főváros a jótékony intézményét mennyire pártolja. Nem rajta múlt, hogy részvétel hiánya miatt több pesti népkonyhákat egymásután fel kellett oszlatni és még most is csak a Vízivárosban és Ó Budán működik két fővárosi népkonyha, de csupán a téli hónapokban. Így

---

63 Már a nyári számok is bővelkedtek a kolera által érintett külföldi nagyvárosokról érkező beszámolókból. Ősztől pedig Magyarországról is hasonló hírek érkeztek. (Így Fiuméből, Nagyváradról vagy Szegedről.)

64 „A pesti izraelita nőegylet”, Fővárosi Lapok, 1886. szeptember 28. 1958. p.

tehát alaptalan volt az a nemrég felmerült vád, hogy Budapest fővárosa alig tesz valamit a szegények ellátására népkonyhák útján.”⁶⁵

Az 1891-es árvizet követően,⁶⁶ legközelebb 1892-ben, a kolerajárvány idején került az érdeklődés középpontjába a népkonyha kérdés a fővárosban.⁶⁷ Ekkor már a kolera érkezését, legalább is a népkonyhák nyitása szempontjából, felkészülve várta a városvezetés. Augusztus 5-én a tiszti főorvosi hivatal előterjesztést tett a hatósági népkonyhák mihamarabbi felállítására érdekében, amire a hónap végén utasította is a polgármester a IX. ügyosztályt. Ekkoriban, bár a kortársak a betegség terjedésének számos okával számoltak,⁶⁸ abban mindenki egyetértett, hogy annak egyik magyarázata a lakosság ellenálló képességének hiánya, ami az általános alultápláltságból fakadt. Éppen ezért a megoldást a népkonyha rendszer fejlesztésében, illetőleg a rászorult lakosság minél szélesebb körének ingyenes⁶⁹ étkezési utalványokkal való ellátásában látták. Mindezek érdekében a népkonyhák egyöntetű kezelése céljából megerősítették az 1885/994. kgy. számú népkonyhaszabályzatot is.⁷⁰

65 „Józsefvárosi népkonyha”, Fővárosi Lapok, 1889. 342. december 13. 2541. p.

66 1891 elején ismét árvízre készült Budapest. Az árvízbizottság által kiküldött kisebb bizottság kijelölte a vésznépkonyhákat a Szarvas téren, a Medve utcai iskolában, az újlaki templom mellett, a Károly kaszárnyában, az Újépületben, valamint a körvasút lipótvárosi pályaudvarán, a terézvárosi templom melletti szegényházban, az új dologházban, a Bakáts téren, a Közteleken és még több más helyen is. Budapesti Hírlap, 1891. január 31. 6. p.

67 Ezekben az években a jótékony egyletek által működtetett népkonyhák a korábbi rend alapján, tehát nagy többségben csak a téli hónapokban (a Pesti Izraelita Nőegylet és a Mária Valéria Egylet által fenntartottak egész évben) továbbra is várták a rászorultakat.

68 Az okokról és a megoldásokról bővebben lásd *Gönczi Ambrus*: Az 1892–1893. évi kolerajárvány Budapesten. In: *Tanulmányok Budapest Múltjáról* 33. Budapest, Budapesti Történelmi Múzeum, 2007. 113–131. p.

69 A tapasztalat az volt, hogy a szegények sokszor azért nem vették igénybe a népkonyhákat, mert még a mérsékelt árú jegyeket sem tudták megfizetni. Az ingyenyjegyek biztosítására már 1892. augusztusában született előterjesztés. A későbbiekben az is felmerült, hogy ideiglenesen feloldják a kolera terjedésének megállítására hozott hálalási tilalmat. Végül amellett döntöttek, hogy a hálalók családjának ellátására is inkább ingyen népkonyhajegyeket biztosítanak. Lásd: Ráth Károly jelentése Szapáry Gyula miniszterelnöknek, FK 1892. 77. sz. (október 7.) 2–3. p.; Intézkedések a kolera idejére, FK 1892. 81. sz. (október 18.) 4. p. A tanács előterjesztése a kolerajárvány ellen ez ideig tett óvintézkedések, s a felmerült kiadások ügyében, FK 1892. 70. sz. (szeptember 13.) 3. p.; Hozzászólások a kolera kapcsán a népkonyhaügyhöz, Verédy Károly, FK 1892. 71. sz. (szeptember 16.) 4 p.; FK 1892. 76. sz. (október 4.) 2. p.

70 A központi Járványbizottság határozata népkonyha ügyben FK 1892. 104. sz. (december 30.) 5. p.; Vámosy Mihály hozzászólása a közjótékonyági bizottság 1893. október 20-i ülése, FK 1893. 83. sz. (október 24.) 1. p.

Gerlőczy Károly alpolgármester a védekezés megszervezése érdekében összehívta a kerületi elöljárókat, valamint a népkonyhákat fenntartó egyletek, illetve a Vöröskereszt Egylet⁷¹ irányító személyiségeit. Az 1892-es, a város területén 505 halálos áldozatot követelő kolera október 1-én kezdődött. Tetőpontját 7-én érte el, amikor egy nap 51 beteget szállítottak kórházba, és 16 halottat temettek el. Ezután a megbetegedettek száma folyamatosan csökkent, míg december 4-ére megszűnt a járvány. Az első népkonyhák (előrehozva tulajdonképpen a rendes novemberi nyitást) 1892. október 3-án kezdték meg a működésüket, majd számuk az igények növekedésével folyamatosan emelkedett. A kolera hivatalos megszűnte után azonban, a télre való tekintettel, illetőleg számítva a kolera ismételt feltűnésére, 1893 áprilisáig meghosszabbították a népkonyhák üzemidejét. A járvány alatt felállított 23-ból,⁷² melyek a csúcsidőszakban legalább 6000 embernek biztosíthattak ellátást, végül 12⁷³ mint hatósági, (vagyis telente újból és újból megnyitandó) állandó népkonyha hosszú távú fenntartásáról is rendelkezés született.⁷⁴

-
- 71 A Magyar Korona Országainak Vöröskereszt Egylete hivatalosan 1881 májusában alakult meg. Az 1863-as genfi egyezményt követően sorra létesültek Európa szerte vöröskereszt egyletek, melyekben a helyi nőegyesületek sorakoztak fel háború alatt a sebesülteket, illetve a hadbavonultak családjait gyámolító, békeidőben pedig egyéb szociális munka végzésére. Magyarországon 1878-ban, Bosznia-Hercegovina megszállása idején indult meg a társadalmi mozgalom. A budapesti nőegyletek Központi Segélyező Nőegyletet hoztak létre, és felvették a vöröskeresztes jelvényt. 1879-ben pedig a békeidőben folyó tevékenység érdekében létesült a Magyar Országos Segélyező Nőegylet, melyből 1881-ben a Vöröskereszt megalakult. A háborús helyzetek mellett a Vöröskereszt feladatának tekintette a különböző közjótékonyági mozgalmakban való szerepvállalást, így különösen aktivizálódtak az árvizek és nagyobb járványok idején. Lásd Matlekovics Sándor (szerk.): Magyarország közigazgatása és közművelődési állapota ezeréves fennállása és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye, 3. kötet, Budapest, 1897, 149–150. p. (a továbbiakban *Matlekovics*, 1897.)
- 72 Ezek kapacitásuk tekintetében eltérőek voltak persze, teherbírásuk a napi 150-1069 fő ellátása között váltakozott.
- 73 1892 januárjában, tehát egy évvel a kolera előtt rendes üzemben éppen 17 (jótékonyági és állandó) népkonyha működött a városban. A járvány után az állandóak működését racionalizálták, és 12-ben határozták meg a fenntartandó hatósági (állandó) népkonyhák számát. Központi Járványbizottság 1892. december 12-i ülése, FK 1892. 100. sz. (december 16.) 4. p.; Képviselőházi napló, 1892. VIII. kötet, január 23. 68. p.
- 74 Budapesti Hírlap, 1892. december 8. 4. p.

3. táblázat. Az 1892-es kolera-népkonyhák

1892 népkonyha	fenntartója/vezetője	kapacitás (fő)	típusa
Tabáni	Főváros		hatósági
I. Krisztina téri 2. sz. iskola	Vöröskereszt Egy- let		hatósági, egyleti fenntartással városi segély mellett
I. Fehérvári úti			egyleti, adományok- ból
II. Fazekas téri (ma Szilágyi Dezső tér)			hatósági
Szegényház u. 35. Bu- dapesti Hajléktalanok Egylete menhelye	Vöröskereszt Egy- let ¹³		hatósági, egyleti fenntartással városi segély mellett
III. Lajos u. 151.	Tatay Adolfné ¹⁴		hatósági
III. Flórián u. 9.	Tatay Adolfné		hatósági
III. Bécsi u. 17. ¹⁵ (1893-tól áthelyezik: Zsigmond u 64.)	Vöröskereszt Egy- let		hatósági, egyleti fenntartással városi segély mellett
IV. Vámház krt. 7.			üzleti alapon létesített polgári népkonyha
V. Lipót krt. 8-10. ¹⁶ (1893-tól áthelyezik: Szalay u. – Honvéd u. sarok)	V. kerületi Nép- konyha Bizottság, majd Népkonyha Egylet	500	egyleti fenntartás- sal, városi segéllyel (nem hatósági!)
VI. Külső Váci út 50.	V. kerületi Nép- konyha Egylet nyit- ja meg, a járvány után megszűnt		ua.

1892 népkonyha	fenntartója/vezetője	kapacitás (fő)	típusa
VI. Lőportár u. 13.	Vöröskereszt Egy- let	6-700	hatósági, egyleti fenntartással városi segély mellett
VI. Lovag u 4., Nagy- mező u. 43.	Pesti Jótékony Nő- egylet		egyleti
VII. Dob u 57.	Pesti Izraelita Nő- egylet ¹⁷	500	egyleti
VII. Rottenbiller u. 7. levesosztó	Pesti Izraelita Nő- egylet		egyleti
VII. Izabella u. 31./Jó- sika 18. ¹⁸		500	hatósági
VII. Százház u. 28. ¹⁹ (Jósika utcai fiókja)		150	hatósági
VIII. Baross u. 64.		1069	hatósági
IV. Kálvin tér 5.	Kauser Jakabné, Réthy József		hatósági
IX. Külső-Soroksári u., Mocsáry-féle olajgyár 9580 hrsz. (ma Kvassay Jenő u.)	Vöröskereszt Egy- let	300	hatósági, egyleti fenntartás városi segély mellett
IX. Knézich utca 14.	Szürke Nénék	240	egyleti
IX. Ferenc tér 10.	Tavaszy Endréné, Prückler Klára		hatósági
IX. Vámház krt. 12. ²⁰	IX. ker. saját nép- konyhája		hatósági

1892 népkonyha	fenntartója/vezetője	kapacitás (fő)	típusa
X. Halom u. ²¹	később az óvoda használja a helyi- séget		hatósági

- 13 A Vöröskereszt Egylet, mely már a zsolnai tűzvész után is nagy erővel vonult (többek között népkonyha felállításával) a bajba jutottak megsegítésére, még ennél is nagyobb arányban vette ki a részét a bukovinai csángók „hazatelepítésében”. 1883 június 15-től pontosan 9 hónapon át, 3 deszkaházban felállított csángó népkonyhát működtetett Gyurgyevón, amikor a frissen oda telepített bukovinai csángó telepek lakosságának ellátásáról gondoskodott. A helyszínen nehezen kapható élelmiszereket ekkor a főzőbarakkal együtt Budapestről szállították a csángók megsegítésére. „Naponta készítenek reggelit és ebédet, amaz áll rántott levesből és egy adag fél-egy kg kenyérből, emez pedig leves és főzelék — illetve leves és tészta, vagy gulyáshúsból.” Fővárosi Lapok, 1883. június 9. 863. p.; A csángók népkonyhája”, Budapesti Hírlap, 1883. augusztus 8. 3. p.; Budapesti Hírlap, 1884. március 23. 5. p.
- 14 Tatay Adolfné 1893-ban a fővárostól kitüntetést vehetett át, mellyel a város kifejezte az elismerését, amiért a jótékony hölgy a népkonyhát akkor már 18 éve működteti. Ez idő alatt 1,3 millió ételt osztott ki saját kezűleg. „Tatay Adolfné kitüntetése”, Buda és Vidéke, 1893. február 5. 6. p.
- 15 „A vöröskereszt népkonyhái Budán”, Buda és Vidéke, 1893. április 16. 3. p.
- 16 A Mezei Lajos előljáró vezetésével létrejött népkonyha-bizottság éppen az 1892-es kolera napjaiban döntött úgy, hogy népkonyha egyletté alakul. Ez vállalta a továbbiakban, egyéb jótékony-sági célok megvalósítása mellett, a kerületi népkonyha állandó (vagyis a járványtól függetlenül, de továbbra is csak a téli időszakra szóló) működtetését. Az egylet első ingyenes népkonyhája még az Újvilág épületében nyílt meg október elején, egyszerre 500 fő részére biztosítva ételmezést. Ahogy az újságok hírül adták: „Weisz Bertholdé, fővárosi képviselőé és milliomosé az érdem, hogy az épületet, mely három éven át üresen állott, 1500 (ezeröttszáz) frt-ért egy esztendőre átengedte a szegények számára. (Ehez nem kell kommentár). Az előljáróság azonnal kirendelte Wácz Ferenc fővárosi hivatalnokot, aki a munkálatokat nagy buzgósággal vezette” Az első napon még bárki kaphatott jegyet, de azután csak az, aki bejelentő lappal igazolta (a népkonyha helyiségében Wácz Ferencnél, vagyis nem az előljáróságon) az V. kerületi illetőségét. Pesti Hírlap, 1892. október 7. 7–8. p.; 1893-ban már az V. kerületi előljáróság melletti fővárosi telken, a Szalay utca sarkán, egy fa bódében kapott helyet a Lipótvárosi népkonyha. Itt működött zavartalanul egészen 1904-ig, amikor az épületet veszélyesnek nyilvánították, bár a felújítására elhúzódtott, egészen 1911-ig továbbra is a régi helyén, vagyis az előljáróság melletti telken működött tovább. A népkonyhai ellátás iránti érdeklődés csökkenésével azonban kitelepítették az intézményt a Lipótváros külső területére, az új Vág utcai Népházba. És még egy érdekesség: az V. kerületi Népkonyha Egyesület 1900-ban a jótékony célú állami sorsjáték tiszta jövedelméből 21 ezer K-val részesedett. „Lipótvárosi állandó népkonyhák”, Pesti Hírlap, 1892. október 24. 3. p.; „Nyári népkonyha”, Pesti Napló, 1895. május 3. 9. p.; „Intézkedések a kolera kapcsán”, FK 1892. 78. sz. (október 11.) 10. p.; „Intézkedések a kolera idejére”, FK 1892. 87–88. sz. (november 8.) 4. p.

- 17 „Új Népkonyha”, Budapesti Hírlap, 1892. december 7. mell. 2. p. ; „Az V. kerületi Népkonyha Egyesület”, Budapesti Hírlap, 1893. szeptember 19. 8. p.
- 18 A VII. kerületben eredetileg a hatósági népkonyha a Rottenbiller utcában, 500 adag/nap kapacitással nyílt meg, de azt télen (a fabarakk nagyon hideg volta miatt) be kellett szüntetni. Ekkor kerül az Izabella utcába a Bogdanovics-féle ház földszintjére.
- 19 Back Károly adta a helyiséget ingyen.
- 20 1892 októberében nagy meglepetés érte a Vámház körüli népkonyha fenntartóit: Jenő főherceg mindenféle bejelentés nélkül hadsegédjével ott ebédelt, miközben herceg a népkonyha helyzetéről érdeklődött a hadsegédje lefizette a 12 krajcáros árat és fejenként 1-1 forintot adott minden felszolgálónak borralalóul. „A kolera Budapesten”, Pesti Hírlap, 1892. október 15. 7. p.; Pesti Hírlap, 1892. október 17. 5. p.; „Főherceg a népkonyhában”, Budapesti Hírlap, 1892. október 11. 5. p.; Budapesti Hírlap, 1892. október 10. 3. p.
- 21 Ennek helyiségét azután éveken keresztül a Kőbányai Kiseddóvó Egyesület használta óvoda céljára. Budapesti Hírlap, 1892. november 25.; „A tanács előterjesztése a kőbányai kiseddóvó egyletnek átengedett épület ügyében”, FK1893. 29. sz. (április 4.) 6. p.

A járvány⁷⁵ elvonultával visszatértek a normális viszonyok, és így visszaállt a népkonyha rendszerben is a korábban már kialakult állapot, vagyis néhány, általában egyesületek által fenntartott kivételtől eltekintve, a népkonyhákat csak téli időszakra, a szűkösebb munkalehetőségek miatt helyezték üzembe. A népkonyhákat továbbra is teljesen társadalmi alapon, vagy hatósági kezdeményezésre, de társadalmi fenntartás mellett kezelték. A kolera alatt aktivizálódott egyletek közül a Vöröskereszt Egylet már nem vállalt népkonyha fenntartást, a szerepét pedig más egyletek, valószínűleg a különböző kerületekben szerveződött népkonyha egyletek vették át, elsősorban az egyleti bevételekre, kisebb arányban pedig a várostól kapott segélyre alapozva.⁷⁶

---

75 Járványok természetesen a következő évtizedekben sem kímélték meg a várost, így ilyen rendkívüli körülmények miatt népkonyhákat rendszeresen kellett sürgősen, vagy nagyobb számban megnyitni, például 1910-ben a fenyegető kolerára való felkészülés idején, vagy az 1898-as hasi hagymáz, illetőleg 1908-as tífuszjárvány alkalmával. Lásd Feleki Béla felszólalása az 1912. évi költségvetés vitáján a pénzügyi bizottság ülésén, FK 1912. 92. sz. (november 3.) mell. 10. p.: „[A] múlt évben kolera fenyegette a várost. Ez alkalommal a kerületi jótékonyági egyesületek és a népkonyhák messzemenő áldozatokat hoztak, hogy a főváros mentesítve legyen azon kiadások alól, hogy általában levest és melegítő ételeket osszon szét, ami a fővárosnak kötelessége lett volna.” Lásd még: „A tisztii főorvos előterjesztése a hasi hagymáz esetekkel kapcsolatos intézkedések ügyében”, FK 1898. 6. sz. (január 21.) 2. p.; Budapesti Hírlap, 1908. február 27. 16. p.

76 A közjótékonyági bizottság 1893. október 20-i ülése, FK 1893. 83. sz. (október 24.) 1. p.

Nagyobb számban az 1892-es kolerától kezdve alakultak át korábbi kerületi népkonyha bizottságok népkonyha egyletekké. Erre a legjobb példa Mezey Lajos, V. kerületi elöljáró nevéhez kapcsolható társadalmi mozgalom, illetve a tevékenysége nyomán kinövő V. kerületi Népkonyha Egylet, melynek úttörő feladatvállalását több kerületben is követték a polgárok.⁷⁷

A korszak tárgyalását egy speciális „vész” népkonyha bemutatásával zárjuk. 1896-ban a millenniumi ünnepek kapcsán rengeteg vendéget várt a város. Az ünnepekre látogató vidékiek elszállásolására barakktelepet építettek a Városligetbe a víztorony melletti területre,⁷⁸ ahol nagyjából egyszerre 1000 fő ellátásának biztosítására egy népkonyhabarakkot is berendeztek.⁷⁹ Az ünnepség alatt, egymást váltották a különböző megyék településeinek — általában mindenféle társadalmi réteget magában foglaló — küldöttségei, akik szükség esetén, minimá-

77 Különösen nagy volt a felbuzdulás a polgárság körében a VII. kerületben, valamint a II. kerületben is, de a legnagyobb siker kétségkívül az V. kerületi kezdeményezést övezte. A VII. kerületiek majd a világháború első éveiben veszik ki a részüket a népetektetésből nagyobb arányban, a VII. Kerületi Általános Közjótékonsági Egyesület, illetve az általuk fenntartott Wesselényi utcai főzőkonyha köré csoportosulva. Érdekes azonban, hogy pont a századforduló idején, amikor sorra alakultak az általános közjótékonsági egyletek által fenntartott népkonyhák, a VII. kerületiről volt az a vélemény, hogy a társadalom gyengesége miatt nem vállalhata fel a népkonyha fenntartását, és csak a rászorult gyermekek felruházásával foglalkozott. Emiatt az ottani népkonyha működtetése teljes egészében a kerületi elöljáróság feladata volt. Budapesti Hírlap, 1892. december 3. 10. p.; Pesti Hírlap, 1902. augusztus 28. 4. p.; A VII. kerületi elöljáróság szegényügyi kiadásainak póthitel útján történő fedezete: FK 1902. 69. sz. (október 3.) 1161. p.; *Umbrai Laura: A szegényétektetésről a népetektetésig: a budapesti népkonyhák története az első világháború éveiben.* In: *Múltunk* 68. (2018) 2. sz. 132–165. p. (a továbbiakban *Umbrai*, 2018.)

78 Ebben az időszakban itt szükségelakás-barakkok álltak. A főváros egyébként kikötötte, hogy a felépítésre kerülő barakkok csak ideiglenes építmények lehetnek és azokat a város nem fogja átvenni. FK 1896. 14. sz. (február 18.) 3. p.

79 A népkonyha vezetésére a kereskedelmi miniszter a székesfőváros jótékony nőegyleteinek tagjaiból alakult bizottságot kérte fel Hieronymi Károlyné elnöklete alatt. A tagok között találhatjuk többek közt Neumann Frigyesné, Neumann Árminnét, özv. Rupp Jánosné, Tolnay Lajosné, Knorr Nándornét, Herz Árminnét, Weisz Manfrédné, Deutsch Antalné és nem utolsósorban Kauszer Jakabné, Tatay Adolfné és Bischitz Dávidné is. Ez a bizottság rendezte be a konyhát, kötötte a szerződést az élelmiszerszállítókkal, fogadta fel a személyzetet. A közvetlen ügyintézkést az elnöknő és a gondnoknők (Herich Károlyné, Neumann Árminné Láng Ernőné és Tirschl Jánosné) végezték, a többi hölgy pedig felváltva a napi felügyeletet biztosította. A népkonyha védnöke Dániel Ernőné volt. Lásd: A tanács előterjesztése az 1896. évi ezredéves kiállítás országos bizottságának átiratára a kiállítás látogatása végett vidékről feljövő köznép elszállásolása céljából építendő barakk számára szükséges terület ideiglenes átengedése céljából: FK 1896. 14. sz. (február 18.) 3. p., Ezeréves Kiállítás, 1896, *Matkovics*, 1897. 155-158. p.

lis térítés ellenében tömegesen megszállhattak és étkezettek a helyszínen. Az ünnepségeken a királyi család tagjai is többször megfordultak és ilyen alkalommal egyikük sem hagyta ki a népkonyha felkeresését.⁸⁰ Végül a népkonyhabizottság gazdálkodását követően mutatkozó felesleget a kereskedelmi miniszter, alap gyanánt, a VI. kerületi Jótékony Nőegyletnek adományozta.⁸¹

„A kolera Budapesten szociális kérdéssé vált, mely nem kisebb baj, mint maga a betegség, sőt e baj terjesztője a betegségnek”⁸² A segítségnyújtás és a kerületi általános közjótékonyági egyesületek színre lépése

A századfordulón már egy újabb okkal, az ipar pangásával, illetve a városban érzékelhető fokozódó drágasággal indokolták a közvélemény előtt a népkonyhák fenntartását és számuk szaporításának igényét. A 20. század eleji, különösen a városi lakosságot sújtó általános drágaság nyomán egyre látványosabban lépett fel a szegényebb rétegeket, majd a fix fizetésű középosztályt is elérő életszínvonal csökkenés. Az ennek hatására mindinkább szembe tűnő nyomor ellenszereként, a segítségnyújtás hívó szavára mozdult meg a társadalom jobb módban élő része. Az újságok egymás után közlik „segítség” címszó alatt a népkonyhákat adománnyal ellátók névsorát, és egymást érik azok fenntartása érdekében rendezett egyleti jótékonyági bálók is. A társadalom tehetősebb rétegei körében egyszerre vált kötelességé és mintegy divattá is a segítségnyújtás. Ez lesz majd az általános közjótékonyági egyesületek nagy korszaka is. A társadalom tartalékaira már ekkor is igény mutatkozott, de a világháború éveiben majd még nagyobb szükség lesz rá.

Az első, kerülethez kötődő általános közjótékonyági egyesület 1895-ben a Józsefvárosban jött létre a kerületi választmány kezdeményezésére, ami a VIII. kerületi népkonyha bizottságot kiváltó, Józsefvárosi Jótékony Egyesület keretét tágította tovább. Ez a megalakulása után át is vette a Baross utcai népkonyhának, illetve az a köré szerveződött tágabb szociális, sőt kulturális feladatokat

---

80 József királyi herceg, majd 1896 júniusában Ferenc József is meglátogatta a Viztorony mellett felépült ideiglenes népkonyhát. Budapesti Hírlap, 1896. június 21. 4.p.

81 Ezeréves Kiállítás, 1896, *Matlekovics*, 1897. 160. p.

82 Budapesti Hírlap, 1892. október 21. 1. p.

ellátó⁸³ egységeknek a fenntartását. A VIII. kerületi Általános Közjótékonsági Egyesület vezetője a kerület elöljárója, Hanvai Sándor volt. A gyakorlati teendők ellátásában azonban a népkonyhaügy iránt már egy évtizede elkötelezett Glück Frigyes⁸⁴ és 1900-as haláláig Kauser Jakabné⁸⁵ jeleskedett, vagyis a korábbiakhoz hasonlóan ők irányították a rászorultak ellátásának megszervezését.⁸⁶ A VIII. Kerületi Általános Közjótékonsági Egyesület megalakításának célja: „a kerület sok szegényének ügyét felkarolni, a szegényügy kezelésében bizonyos összehangot teremteni és a szegényeket népkonyhával, pénzsegéllyel, ruhakiosztással és munkás oltalommal gyámolítani”.⁸⁷ Az egyesület minden jövedelmét kizárólag a Józsefváros lakosságától szedte be, gyűjtőíveket küldve szét a kerületben, perselyeket felállítva a nyilvános helyeken, a háztulajdonosoknál, stb.⁸⁸ Működése annyira beváltotta a hozzá fűzött reményeket, hogy 1900-ban a tanács felhívta a

---

83 Itt ugyanis foglalkoztató műhely, munkásotthon nagy könyvtárral, de még gyermek étkezőhely is várta a kerület rászorultjait. „A népkonyha egy éve”, Magyar Székesfőváros, 1899. március 6. 14. p.

84 Glück Frigyes a Pannónia szálló tulajdonosa, a főváros egyik legmagasabb adófizetője a törvényhatósági bizottságának virilista tagja egyben híres műgyűjtő volt. Az egyik élő példája volt egyébként a szociális érzékkel megáldott virilistának. A népkonyhaügy, illetve a kerületi jótékony egyletek lelkes támogatója. A józsefvárosi népkonyhában 5500 forintos alapítványt tett a szegények számára, valamint saját vendéglőjében állandóan 10-12 diákot ételmezett. A magyar vendéglátás másik neves szakembere Stadler Károly emlékére létrehozta a Köztemető úti szükséglakótelep gyermekei étkeztetését biztosító alapot. De az ő indítványára alapította meg a VIII. kerületi 1. sz. iskolaszék a város egyik első napközi otthonát is, ami nagy szerepet játszott a későbbiekben az intézmény elterjedésében. A VIII. kerületi népkonyha egyletnek, illetőleg a 1890-ben a VIII. kerületi választmány kezdeményezésére létrejött Józsefvárosi Jótékony Egyesületnek egyik vezető személyisége. Kauser Jakabnéval együtt saját anyagi áldozatukkal rendezték be mind a VIII. kerületi népkonyhát, mind az egyesület foglalkoztató műhelyét és a hozzá kapcsolódó munkásotthont is. „Glück Frigyes”, Új Idők, 1899. 131.p.

85 Özvegy Kauser Jakabné, született Frohner Antónia az VIII. Kerületi Általános Közjótékonsági Egyesület egyik igazgatónője volt. Emellett számos jótékony egyesületben tevékenykedett, például a kisdédóvásban szerepet játszó budapesti Fröbel Nőegyletben, ahol a felnőtt női funkciót is ellátott. Többek között az ő nevéhez fűződött a fővárosi gyermek szeretetház megalkotása, de részt vett a millenniumi népkonyha igazgatásában, valamint a Mária Valéria Egylet munkájában is. „Kauser Jakabné emléke”, Pesti Hírlap, 1901. október 14. 5. p.

86 „A népkonyha egy éve”, Magyar Székesfőváros, 1899. március 6. 14. p.

87 „Budapest VIII. kerületi általános közjótékonsági egyesület”, Fővárosi Lapok, 1895. november 24. 3058. p.

88 1900-ban például a VIII. Kerületi Általános Közjótékonsági Egyesület éves bevétel 25.000 korona volt. „A Józsefvárosi Jótékony-egyesület beszámolója”, Magyar Székesfőváros, 1900. 22. sz. május 28. 9–10. p.

főváros kerületeit, hogy a VIII. kerület mintájára, a helyi kerületi választmány bevonásával, szervezzenek hasonló egyesületeket.⁸⁹

1904-ben Csáky Albinné⁹⁰ az Általános Közjótékonyági Egyesület elnöke elhatározta, hogy a nagyobb jótékonyági egyesületeket szövetségre bírja. A Közjóléti Szövetség alakuló értekezletére 9 egyesület képviselője jött el: az Általános Közjótékonyági Egyesület, a VI. és VIII. Kerületi Általános Közjótékonyági Egyesület, az V. kerületi Népkonyha Egyesület, a IX. Kerületi Jótékony Nőegyesület, a Pesti Izraelita Nőegylet, a Vakokat Gyámolító Országos Egyesület, a Menza Akadémika,⁹¹ valamint a Háztartási Iskola Egyesület. A Közjóléti Szövetség megalakításának célja a népkonyhák és egyéb élelmiszereket fogyasztó intézmények szükségleteinek közösen és ezáltal olcsóbban történő beszerzése volt.⁹²

A kerületekhez kötődő általános közjótékonyági egyesületek megszerveződése nyomán jól működő együttműködés jött létre a társadalom és a hatóság között. A kialakult gyakorlat szerint a tanács minden évben felhívást intézett az összes kerületi elöljáróhoz, hogy azok tegyenek előterjesztést a tél beálltával szükséges közjótékonyági intézkedésekre vonatkozólag, és vizsgálják meg, hogy annak teljesítése társadalmi úton elérhető-e, és ha nem, akkor milyen formában tudja a hatóság az ügyet pártfogásába venni. Olyan esetben például, amikor az adott területen nem volt elég fejlett a közjótékonyági egyesület, az elöljáróság

---

89 A VII. kerületi egyesület rögtön 1900-ban meg is alakult, ezt követte VI. kerületi, majd 1902-ben a II. és a X. kerületi, 1904-ben az Általános Közjótékonyági Egyesület (I. ker. Fehérvári u. 27. gr Csáky Albinné), 1905-ben az I. kerületi (Attila krt. 41. — gr. Apponyi Albertné), 1906-ban a III. kerületi, majd 1908-ban az V. kerületi is megalakult a nagy múltra visszatekintő Lipótvárosi Népkonyha Egyletből (Honvéd u. — Szalay u. sarok, Mezei Mór), illetőleg a IX. kerületi (Rákos u 11. gr. Almásy Dénesné). A VIII. kerületi 1895-ben (Baross u. 67. elnök: Glück Frigyes 1911-es adatok szerint. Budapest Czím és Lakásjegyzéke, 1911. 492. p.

90 Csáky Albinné mellett a népkonyha-mozgalom másik híres élharcosa Apponyi Albertné volt, aki nemcsak mint az Általános Közjótékonyági Egyesület tagja, hanem mint az I. Kerületi Általános Közjótékonyági Egyesület vezetője is elsősorban Budán szervezett ilyen intézményeket, és különösen a világháború alatt kifejtett tevékenysége volt nagy hatású és példaeértékű. *Umbrai*, 2018.163.p.

91 Az O.M.I.K.E Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület Menza Akademiája eredetileg a fővárosban tanuló rászorult diákok étkeztetésére alakult, de a világháború alatt ennél jóval szélesebb népképző szerepet töltött majd be. *Umbrai*, 2018. 144.p.

92 „A Közjóléti Szövetség”, *Budapesti Hírlap*, 1904. december 3. 9. p.

maga létesített egy népkonyhát, és csak annak működtetésével bízta meg a helyi egyesületet vagy egyleteket.⁹³

A fővárosi népkonyhák rendszerének ismertetésénél mindenképpen külön ki kell térni a hatósági közreműködéstől független, jótékonyági egyesületek által működtetett népkonyhák bemutatására. Ezek Budapest legkorábbi népkonyháival büszkélkedhetnek. A jótékonyági egyesületek közül legnagyobb eredményeket a Pesti Izraelita Nőegylet érte el. A városnak már az 1869-es felhívására, hogy a polgárság alapítson népkonyhákat, elsőként vállalkozott a feladatra. Ennek nyomán 1869 novemberében, igaz még csak 30 fő ellátásával, meg is kezdte több évtizedes szerepvállalását a népkonyhai étkeztetés meghonosításában.⁹⁴ Az intézmény az év minden napján, felekezeti hovatartozástól függetlenül várta az ellátásra szorultakat. Amikor 1886-ban székhelyét a Dob u 57. alá tette át, ahol a leánynevelő intézete is helyet kapott,⁹⁵ már több mint 400 fő napi ellátásáról

---

93 Ezt történt például 1899-ben a IX. kerületben, ahol a Gát és Szvetanay utcák sarkára tervezték a népkonyha felállítását. Az szükséges 670 forint viszont éppen nem állt már rendelkezésre abban az évben a népkonyha alap kamataiból, ezért a költséget póthitel útján fedezték. A népkonyha működtetését pedig IX. Kerületi Jótékonyági Egyesület, a IX. és VIII. Kerületi Izraelita Jótékony Egylet segítségével vállalta el. A népkonyha 1899 legvégén meg is nyitotta kapuit, igaz nem az eredetileg kiszemelt területen, hanem valamennyivel arrébb, az akkori Védgát utca elején a mai Haller u 3. sz. alatt. Itt akkoriban egy használaton kívüli szekeresz (a Fuchs) tűz-őrségi laktanya várta a további hasznosítását. Lásd „Bizottmányi és tanácsi előterjesztés a IX. kerületben létesítendő népkonyha költségeinek fedezetére megkívánható póthitel ügyében”, FK 1899. 77–78. sz.(október 24.) 25. p.; „Bizottmányi és tanácsi előterjesztés a Fuchs laktanya hasznosítására”, FK 1899. 82. sz. (november7.) 1. p., *Schuler*,1935. 14. p.

94 „A jótékonyág ünnepe”, Pesti Napló, 1895. november 20. 7. p.

95 Az intézmény lelke, haláláig Bischitz Dávidné (1827–1898) volt, Fischer Johanna néven született Tatán, édesapja porcelángyáros volt. 1852-ben ment férjhez egy földbirtokoshoz, és ettől kezdve a jótékonyáságnak élt. Megalapította a Budapesti Zsidó Egyesület, és választmányi tagja volt a Vöröskereszt Egyletnek is. Vezette a Gottesmann Miklósné által alapított Pesti Izraelita Nőegyletet. A párizsi világkiállításon az egylet is részt vett, ahol Bischitzné megismerkedett Hirsch Móric báróval, és megszerezte a pártfogását a magyar szegények részére. Hirsch ezután jótékonyági irodát szervezett Budapesten, amely évi 120 ezer forintot osztott ki Bischitzné rendelkezése szerint egészen a báró 1896-os haláláig. Bischitzné életrajzából egyébként fontos és a kor jótékonyására jellemző elem, hogy egy-egy jótékony személyiség egyszerre több hasonló célú intézménynek is a tagja volt, és gyakran nem is a helyi kötődés határozta meg a szerepvállalását, hanem sokkal inkább a cél. Budapesti Hírlap, 1898. március 29. 7. p.; Pesti Napló, 1901. november 23. 5. p.

gondoskodott saját népkonyha-alapjára támaszkodva.⁹⁶ Ennek eredményeként a népkonyhában minden 5. vendég ingyen evett, de a térítéses étkezők is kedvezményesen kapták az ebédeket, valamint több mint 100 iskolás gyermek rendszeresen a Dob utcában étkezett kedvezményes 6 krajcáros ebédjegy megváltása ellenében.⁹⁷ E szerepét a háborús években is megőrzi majd a Nőegylet, ezzel az egyik legjelentősebb támogatást nyújtva a háború miatt megsokasodott, rászoruló tömegeknek.

Az 1871-ben alakult meg a Mária Valéria Egylet, amely először népkonyha fenntartásában jeleskedett a Józsefvárosban, egy évvel később pedig, a saját cselédvédő intézetének megalapítása után, már önálló népkonyha alapítását szorgalmazta. Ez, csak úgy, mint a Dob utcai, egész évben fogadta a rászorultakat kedvezményes vagy ingyenes étkezésre. A Mária Valéria Egylet fővédnöke maga a hercegnő volt, aki többször is meglátogatta az intézményt.⁹⁸

A jótékony nővédő egyletek közül a népkonyhájáról kevésbé ismert a Pesti Jótékony Nőegyesület. A VI. ker. Lovag utca 4. alatti étkezőhelyiségében a vendégeket serdülő, a Nőegylet felügyelete alatt nevelkedő árvalánykák szolgálták ki. A népkonyha három nagy teremből állt, egy nagy konyhából és egy raktárból. Az étkezőjében napi 300 felnőtt és 50 gyermek kapott ellátást.⁹⁹ Az említeteken kívül időszakosan más egyletek is alapítottak a városban népkonyhákat, azonban a fenti három egylet folytatta tevékenységét huzamosabb ideig, és állt be a budapesti népkonyha-történet élharcosai közé.

---

96 100–500 Ft-os egyszeri befizetésekből, valamint az esetleges további hiányok fedezése érdekében évente fizetendő tagdíjából (járulékokból) fedezték. „Az első budapesti népkonyha jubileuma” (1870–1895), Fővárosi Lapok, 1895. november 20. 3004. p.

97 Az egyesület a népkonyhája fennállásának 25. évfordulóján 1000 Ft-os alapítványt tett az éhező iskolás gyermekek javára. Magyar Zsidó Szemle, 1888. 9. sz. 583. p.; „Az első budapesti népkonyha jubileuma (1870–1895)”, Fővárosi Lapok, 1895. november 20. 3004. p.

98 1872-ben egy állandó cseléd menedékházzal összekapcsolt népkonyha fenntartását vállalta a VIII. kerületben. 1875 telén már folytak a gyűjtések a Mária Valéria Egylet Újvásár tér 31. sz. alatti népkonyhájára, melynek támogatására Valéria főhercegnő elküldte az étkező számára a fényképét is, amit azután maga leplezett le a menhellyel egybekötött népkonyha december végi megnyitó ünnepségén. „A fővárosi népkonyhák megnyitása”. Budapesti Közlöny, 1874. december 1. 8217. p.; „A fővárosi szegények érdekében”, Budapesti Közlöny, 1874. november 10. 2070. p.; „Budapesti Közlöny, 1874. november 17. 2119. p.; „A Valéria-egylet”, Fővárosi Lapok, 1875. április 21. 401. p.; Fővárosi Lapok, 1875. december 25. 1336. p; Fővárosi Lapok, 1875. december 30. 1350. p.

99 Budapesti Hírlap, 1889. november 20. 6. p.

4. táblázat *A budapesti népkonyhák 1895–1914 között*

Népkonyha	típusa	1899-ig	1900–1913	működtetője	a világháború alatt is működött?
I. Palota u. 3. plébánia épülete (1895–96.)	állandó	I. Attila krt. 58. Koronaőrési kaszárnya	I. Attila krt. 58. Koronaőrési kaszárnya, majd 1907– Attila 41.	I. Kerületi Általános Közjótékonyági Egyesület ²²	igen
Tabáni	állandó	1894-óta nem üzemel	I. Döbrentei u. 31. 1903–		
I. Fehérvári út 27.	állandó			Általános Közjótékonyági Egyesület	I. világháború alatt a Kelenföldi Népszegítő Szövetség tartja fenn
I. Krisztina tér 2. iskola	állandó	1894–96		Vöröskereszt alapította, később egyleti működtetésű	
I. Fehérsas u. 2.	állandó		1901–	I. ker. tartja fenn	
II. Szegényház u. 35./Menház u. 1.	állandó	1892–		hatósági, egyleti fenntartással, 80–90 fő kapacitással	igen, az I. világháború alatt a II. Kerületi Általános Közjótékonyági Egyesület tartja fenn

Népkonyha	típusa	1899-ig	1900–1913	működtezője	a világháború alatt is működött?
III. Lajos u. 15] ²³	állandó	1892–	1900–1913	III. Fő tér 3./Szentendrei út 17. 1910., hatósági, Tatayné vezetésével, 300 fő kapacitással	igen, a III. Kerületi Általános Közjótékonyági Egyesület tartja fenn
V. Honvéd u. — Szalay u.	állandó	1893–		1911-től a Vág utcai Népházban üzemel, V. ker. Népkonyha egylet tartja fenn	igen, az V. Kerületi Általános Közjótékonyági Egyesület
V. Váci úti iskola mögött	állandó	1897–	1901–	1892-ben mar volt itt, 500 főre	igen, Weisz Manfréd magán népkonyhája
VI Terézváros – Hungária krt.	állandó		Aradi u. 23./Csengeri u. 1900–	Terézvárosi Jótékonyági Egyesület, majd 1900-tól a VI. Kerületi Általános Közjótékonyági Egyesület	igen
VI. Szabolcs u.	állandó	Szabolcs u cselédotthon 1897–	1900–	Terézvárosi Jótékonyági Egyesület	

Népkönyha	típusa	1899-ig	1900–1913	működteje	a világháború alatt is működött?
VI. Lovag u. 4. / Nagymező	egyleti	1892–	1900–	Pesti Jótékony Nőegylet	
VII. Izabella 31. / Jósika 18.	állandó	1892–	1900	1907-ben veszi át a VII. Kerületi Általános Közjótékonyági Egyesület	
VII. Dob u. 57.	egyleti	1892–	1900–	Pesti Izraelita Nőegylet	igen
VIII. Baross u. 64. / Kis Stáció u. 8.	állandó	1892–	1900– ²⁴	VIII. ker. Népkönyha Egylet, 1896-tól VIII. Kerületi Általános Közjótékonyági Egyesület	igen
IX. Védgát u. 3. (Haller u. 3.) Fuchs laktanya	állandó	1899–	1900–	IX. Izraelita Jótékony Nőegylet tartja fenn, 1904-től VIII. és IX. ker. Jótékonyági Nőegylet, 1905-től Apponyi Albertné saját költségén	igen

Népkonyha	típusa	1899-ig	1900–1913	működtezője	a világháború alatt is működött?
IX. Knézits u. 14. ²⁵	egyleti	1892–	1900–	szürke nének, 200 főre	
X. Szent László u. 29.	állandó		1901-	Halom u-i óvoda helyén, majd egy fabódében, majd X. ker. előjáróság pin-céjében, X. Kerületi Általános Közjótékonykassági Egyesület	igen

22 1913-ban a I. Kerületi Általános Közjótékonykassági Egyesület a Verpeléti út 8. és Királyhágó u 2. alatt is tartott fenn népkonyhát.

23 Óbudán 1898-ban a munkás kaszinóban is volt népkonyha.

24 1913-ban az Alföldi u 8. alatt is üzemelt egy népkonyha.

25 1899-ben a Bakács téren is üzemelt népkonyha.

Az első világháborút megelőző közel két évtized népkonyha-történetét áttekintve azt látjuk, hogy ez az időszak magán viseli a korábbi fél évszázadra is jellemző főbb jegyeket. Továbbra is elmondhatjuk, hogy alapvetően a társadalom feladatát képezte a közösség rászorultjairól való gondoskodás. A város, vagyis a közhatalóság pedig, megfelelően a törvény és a szabályzatok betűinek, leginkább csak koordináló feladat ellátásra törekedett, illetve jelképes segélyeket folyósított egyes jótékony egyesületeknek, s a rászorultak népkonyhai ellátását szinte teljes egészében a társadalomra, mint arra hivatott és képes közegre bízta.

A 20. század elejei népkonyhákat alapvetően két csoportra oszthatjuk: vagyis a hatósági koordináció eredményeként létrejött állandó népkonyhákra, valamint a hagyományos, általában felekezetekhez kötődő, jótékony egyesületek által fenntartott konyhákra, melyek — bár erre az 1910-es évekre már alig találunk példát — még mindig az irgalmasság elvének megfelelően, a régi patriarchális jótékonyosság keretei között végezték a karitatív munkájukat.

Az állandó népkonyhák további típusokba sorolását azonban nagyban nehezíti, hogy ugyanaz a népkonyha, ugyanazzal a működtető társadalmi egyesülettel (és ide tartoztak az általános közjótékonyossági egyesületek népkonyhái is),¹⁰⁰ a tagság pillanatnyi anyagi teherviselő képessége függvényében, hol hatósági (tehát a hatóság költségére működő) hol pedig egyleti népkonyha besorolást kap.

A népkonyhák forgalmáról egészen 1900 januárjáig, amikor az előljárásságokon megkezdődött a szegények nyilvántartása, nem rendelkezünk teljes körű, megbízható adatokkal. 1900 januárja óta viszont az előljárásságok számba vették az ellátásra jelentkező szegényeket és a statisztikai hivatalnak át is adták feldolgozásra az összegyűjtött adatokat. Eszerint 1900 januárjában a hatósági népkonyhákban 32.472 fő étkezett, vagyis naponta valamivel több mint ezer fő, akik közül nagyjából napi 430 kaphatott ingyenes ellátást. 1904-ben éppen 4 hatósági kony-

---

100 Az általános közjótékonyossági egyesületek tehát, a hatósággal karöltve, a hatósági szegényügyi feladatot kiegészítve munkálkodtak, vagyis a hozzájuk forduló rászorultakat a kerületi előljárárok útján segélyezték. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a rászorultaknak továbbra is a kerületi előljárásságon kellett megszerezniük az igazolást, vagyis a jogosultságot az ingyenes vagy a térítéses népkonyhai ellátásra, amit azután a jegy birtokában igénybe vehettek az általános közjótékonyossági egyesületek által fenntartott népkonyhákban. Lásd: Bizottsági és tanácsi előterjesztés Bienskiné Ocskay Irma törvényhatósági bizottsági tagnak a közgyámi intézmény újbóli életbeléptetése iránt tett indítványa ügyében. FK 1921. 44. sz.(október 21.), mell. 3. p.; A budapesti VIII. kerületi általános közjótékonyossági egyesület szervezete c. kiadványt ismerteti a Városi Szemle, 1908. 579.p.; *Lehocsinszky Árpád*: Egyesületi jog — együleti élet. In: Városi Szemle. 1. (1908) 73–83 p.; *Sipos* 1996. 241. p.; *Bácskai Vera – Gyáni Gábor – Kubinyi András*: Budapest története a kezdetektől 1945-ig. Budapest, 2000. 204. p.

ha működött (az I., II., III. és a VII. kerületben), szemben hét jótékony egyesületi népkonyhával (amelyek a II. V. VI. VII. VIII. IX. és X. kerületben fejtették ki áldásos tevékenységüket.) Két évre rá, már 12 népkonyha működött a városban, 3–9 arányban számszerűen továbbra is a jótékony egyletek javára (ekkor ugyanis az I. kerületi fenntartását átvállalta az egyesületi jótékonyosság). Ahogy javultak a gazdasági körülmények, úgy növekedett az egyleti szerepvállalás a népkonyhák fenntartása terén, ugyanis 1908-ban a továbbra is 12 népkonyhából már csak 1-et, a VII. kerületit tartott fenn a főváros. A rendelkezésre álló ingyenes (tehát hatósági vagy jótékonyossági költségre történő) népkonyhai étkezések adatai szerint pedig a legforgalmasabb időszakban (1906 januárjában) is alig haladta meg a 3000-et a térítésmentes étkezők száma. A teljesen hatósági vagy egyleti költségre ebédeltetettek nagyobbik hányadát még mindig az egyesületek látták el. Ezek jelentős szerepet vállaltak az ingyenes gyermekétkeztetés terén is, amiről nem csak a napközi otthonokba járó gyermekek ellátása tanúskodik, hanem az a bevett gyakorlat is, hogy az állandó segílyre szoruló idős egyedülálló munkaképteleneket inkább a főváros, míg a kereset nélküli családokat, inkább a jótékony egyletek támogatták.

A korszak másik jellemzője, hogy amíg a hatóságok egyre jobb statisztikai adatokra támaszkodva,¹⁰¹ a rászorultak egyre nagyobb hányadát megfigyelve, az esetleges beavatkozásra „ugrásra készen állnak”, addig a társadalom érdeklődést valamennyire tükröző sajtó figyelme kifejezetten lanyhul a népkonyhák iránt. Vagyis a téma, leszámítva a gyermekétkeztetést, a 20. század első évtizedében a korábbiánál kevesebb publicitást kapott, egészen az első világháború kitörése napjáig. Akkor viszont, árulkodva a valódi helyzetről, rögtön az érdeklődés középpontjába került. A világháborút megelőző évtizedekben tehát a gazdaság hullámzására továbbra is érzékenyen reagáló nyomor-helyzetből fakadó problémára, a sajtó nyilvánosságától függetlenül is, megvolt a társadalomnak a maga válasza, melynek gyakorlata alapján, a vészterhes időkben Budapest lakossága egy emberként sorakozott fel a segítségnyújtás jelszava mögé.¹⁰²

---

101 Schuler, 1935. 10–11. p.

102 Az intézményesülés következő foka, majd a világháború kitörésével következik be, amikor az ellátásra szorulóknak száma megsokszorozódik. A hatóság és a társadalom ekkor Bárczy István által életre hívott Budapesti Központi Segítő Bizottmányok keretében fog össze a város rászorultjainak ellátása érdekében. *Umbrai*, 2018. 134. p.

